

Tidinge

VAN DIE GOUDE

jaargang 38 | mei 2020 | 2

Dr. Jan Bleuland
Man van de Verlichting

Verliezers op een voetstuk
Poppius en zijn vrouw

‘De Jonkman van Gouda’,
‘De Pastoor van Tergouw’
en de hond die niet blafte

Gouwe Verhaal:
Sefa van Leeuwen-Marinč

Tidinge

TIJDSCHRIFT VAN DE HISTORISCHE VERENIGING DIE GOUDE

redactie: **Henny van Dolder-de Wit**, dr. **Paul H.A.M. Abels**, dr. **Adri van den Brink**, dr. **Tom Hage**, dr. **Christiaan van der Spek**, drs. **Paul van Horsen** (hoofdredacteur)

tekstredacteur: drs. **Kenny Louwen**

fotoredacteur: **Nico J. Boerboom**

vaste medewerkers: **Marcel van Dasselaar** (archeologie), ir. **Gert Jan Jansen** (Gouwe Verhaal) met dank aan de medewerkers van: **Streekarchief Midden-Holland (SAMH)** en **Museum Gouda**

redactieadres: **Hazelaarlaan 10, 2803 BS Gouda**
e-mail: redactie-tidinge@diegoude.nl

secretariaat van die Goude: **Postbus 307, 2800 AH Gouda, telefoon 0182-534884**
e-mail: info@diegoude.nl

ontwerp en opmaak: **Peterpaul Kloosterman, Gouda (www.2pk.nl)**

drukkerij: **Quadraat Grafimedia BV, Oud-Beijerland**

ISBN: **0168-0498**

Lid worden van Historische Vereniging Die Goude: Het lidmaatschap kost € 28,- per jaar.

U kunt zich opgeven via onze website www.diegoude.nl

Opzeggen: U kunt uw lidmaatschap tot vier weken voor het einde van een kalenderjaar opzeggen.

Uiteraard zijn ook overlijden en verhuizing redenen voor beëindiging van het lidmaatschap.

www.diegoude.nl

Foto voorkant: Professor Bleuland met zijn prosector Petrus Koning in zijn studeervertrek, 1803, Johannes Huibert Prins (1757-1806). (Kröller-Müller Museum)

Van de redactie

Paul van Horsen

Op de planning van Museum Gouda stond voor eind mei een tentoonstelling met als titel ‘Verzamelen’ genoteerd. Conservator Jorien Soepboer had er veel werk in gestoken en had medewerking van Die Goude gevraagd. Onderdeel van de expositie zou de verzameling preparaten van Jan Bleuland worden, eigendom van het Utrechts Universiteitsmuseum. Natuurlijk zegde de redactie van de *Nieuwsbrief* toe er aandacht aan te besteden. De redactie van de *Tidinge* bood aan om een artikel aan de bekende Gouwenaar te wijden. Jean-Philippe van der Zwaluw was tot onze grote dankbaarheid bereid om op korte termijn met name de Goudse periode van Bleuland uit te pluizen. Met zijn bekende speurzinnigheid en doorzettingsvermogen is hij erin geslaagd om nieuwe details over het leven van deze beroemde Goudse stadsarts en latere hoogleraar naar boven te halen.

We willen u zijn artikel – ook al is de expositie om bekende redenen verschoven naar het volgende jaar – niet onthouden.

Nu de naam Museum Gouda toch gevallen is, verwijs ik graag naar het bericht in de *Nieuwsbrief* van mei, waarin de nieuwe eigentijdse presentatie van de stadsmaquette beschreven wordt. Het ziet er op dit moment naar uit dat het museum op 2 juni zijn deuren weer kan openen.

In oktober van het vorig jaar organiseerden Stichting Goudse Sint-Jan en Die Goude een symposium over de remonstrantse dominee Poppius. Na de synode van Dordrecht in 1619 werd Poppius in het daarvoor zo tolerante Gouda te rekkelijk bevonden en moest hij zijn biezen pakken. Paul Abels hield een lezing over het leven van deze dominee van de Sint-Jan. Hij nam daarbij niet alleen diens leven, maar ook het aandeel van zijn vrouw

*Stadsarts en latere
hoogleraar Jan Bleuland*

François van Wassenhove om hem te bevrijden uit zijn gevangenschap onder de loep.

Wil Arts van het Erasmus Genootschap Gouda kreeg een Engelstalig boek *The Cloister and the Hearth, a tale of the Middle Ages* in verschillende edities aangeboden. Bij lezing ervan bleek Gouda de belangrijkste plaats van handeling te zijn. Met medewerking van Jan Willem Klein beantwoordt Arts in zijn artikel ‘*De Jonkman van Gouda, De Pastoor van Tergouw* en de hond die niet blafte’ een aantal vragen zoals wie de schrijver was, hoe hij Gouda beschrijft en hoe de roman in Nederland en Gouda werd ontvangen.

Het leven van Sefa van Leeuwen-Marinč wordt door Gert Jan Jansen beschreven in de rubriek ‘Gouwe Verhalen’. Het uitgangspunt voor deze serie is dat Gert Jan Gouwenaars van boven de 80 interviewt. Mevrouw van Leeuwen voldoet daar ruim aan. In 1918 (!) geboren in Hongarije kwam zij in 1926 naar Nederland en trouwde met de eigenaar van de voor veel Gouwenaren zo bekende fietsenzaak Van Leeuwen op de Burg. Martenssingel. Zonder de levens van de andere geïnterviewden tekort te doen, een heel bijzonder leven van een uiterst vieve dame die op hoge leeftijd nog helemaal bij de tijd is.

Als laatste wil ik u nog even attent maken op het volgende. Fotoredacteur Nico Boerboom verzorgt onder andere ook de website van Die Goude. Hij heeft zich voorgenomen alle ‘Verzamelingen Bijdragen van Die Goude’ online te zetten. Naast de onuitputtelijke bron van *Tidinges* kunt u eerdaags beschikken over een rijke aanvulling van de voorraad aan artikelen over de Goudse geschiedenis. De eerste, tweede en derde ‘Verzameling’ kunt u nu al terugvinden onder het menu ‘Publicaties’.

Dr. Jan Bleuland, man van de Verlichting

44

Tidings 2020

Jean-Philippe van der Zwaluw

Aangezien Gouda geen universiteit of hogeschool had, waren Gouwenaars met wetenschappelijke ambities altijd genoopt hun heil in steden als Leiden, Utrecht en Harderwijk te zoeken. Een van hen bracht het daar tot geneesheer, vroedmeester, onderzoeker, hoogleraar en rector magnificus wiens kwalitatief hoogstaande anatomische preparaten grote bekendheid genoten: prof. dr. Jan Bleuland (1756-1838). De basis voor deze mooie carrière werd in Gouda gelegd. Hier was hij ruim tien jaar stadsarts, schreef hij zijn origineelste boeken en artikelen en perfectioneerde hij zijn prepareertechnieken. Maar zijn geboortestad was tevens de plaats waar hij in zijn jeugd een voor zijn verdere leven en carrière cruciale gebeurtenis meemaakte.

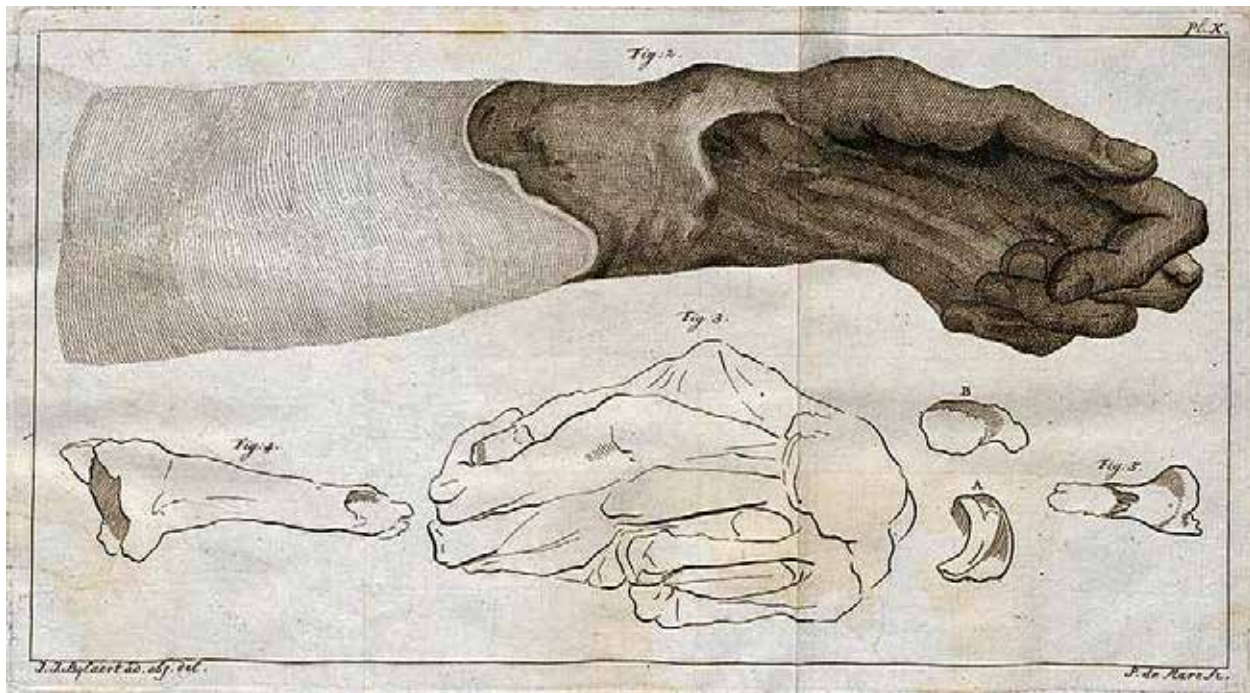
Jan Bleuland ontwikkelt zich al in Gouda tot een man van de Verlichting, en dan met name van het empirisme: niet de rede maar de waarneming ligt ten grondslag aan ware kennis. Zoekend naar kennis en schoonheid wordt hij al jong een liefhebber van natuurwetenschap en kunst. Dit artikel biedt overigens geen biografische schets, want deze is reeds te vinden in twee eerdere publicaties van

Die Goude, van resp. J.H. Meter¹ en dr. J.G.W.F. Bik,² waarnaar ik voor nadere gegevens over Bleulands privéleven, opleiding en carrière gaarne verwijs. Ook de artikelen van P.J.I. de Fremerij en dr. Ö Bánki (zie voetnoten) bevatten veel biografische informatie. In dit artikel zullen met name zijn Goudse jaren (1780-1791) centraal staan, alsmede de invloed die zijn stadgenoten op zijn ontwikkeling tot gevierd medicus-hoogleraar hebben gehad.

Die invloed begint al vroeg. Zijn oom, de Goudse stads-, heel- en vroedmeester dr. Cornelis Bleuland, lijkt hem te hebben aangemoedigd geneeskunde te studeren.³ Jan doorloopt in Gouda met goed gevolg de Latijnse school.⁴ Na een apothekersstage in Amsterdam komen zijn Leidse studiejaren (1774-1780), waarbij oom Cornelis hem waar mogelijk een handje toesteekt. De jonge student raakt dankzij zijn Leidse hoogleraren vertrouwd met ontleedkunde, fysiologie en anatomische preparaten, waarvan hij later altijd het nut voor de me-

Het pand De Winthondt aan de Hoge Gouwe 47, waar Jan Bleuland op 20 juli 1756 werd geboren en na zijn afstuderen een half jaar praktijk had (foto Nico J.Boerboom)

De afgestorven arm van Gouwenaar Cornelis Kleynenburg, getekend door Joannes Jacobus Bijlaart (1734–1809). (Uit: *Genees- Natuur- en Huishoudkundig Kabinet*, 1781)

1. J.H. Meter, 'Prof. dr. J. Bleuland, een vermaard Gouds medicus uit de laatste helft der 18de eeuw'. In *Zesde verzameling bijdragen van de Oudheidkundige Kring "Die Goude"*, Gouda, 1949, 129-137.

2. Dr. J.G.W.F. Bik, 'Doctor Jan Bleuland – Hoogleraar te Harderwijk en Utrecht 1756-1838'. In *Tidings van Die Goude*, editie 1989-3, 57-64. Hoewel veel gegevens uit dit artikel ook in dat van J.H. Meter staan, vinden we diens naam niet terug bij de geraadpleegde literatuur. Dit gegeven bracht M. Witte van Leeuwen er kort na de publicatie toe een kritische reactie op te stellen, zie *Tidings* 1990-1, (diegoude.nl/wp-content/uploads/2016/03/Tidings-1990-1.pdf) 11-12.

3. Meter, 129.

4. Zie dr. Ö Bánki, *Jan Bleuland 20 juli 1756 – 8 november 1838*. Overdruk uit het Avondblad van de NRC van 9 nov. 1938, 4.

5. Bik, 57-58.

6. E.C. van der Knaap in *Prof. dr. Jan Bleuland (1756-1838) en het Museum Bleulandinum*. Doctoraalscriptie Geschiedenis en Wijsbegeerte van de Wiskunde en Natuurwetenschappen. Universiteit Utrecht, 2001, 5.

7. Aldus de titelpagina van *Specimen academicum inaugurale de Difficili aut impedita alimenterum depulsione [...]*. Theodorus Haak en Jacobus Douzy, Leiden, 1780.

dische studie zal benadrukken.⁵ Dankzij oom Cornelis en diens patiënten doet hij echter in Gouda zijn eerste praktijkkennis op die zijn interesse om niet te zeggen fascinatie voor het menselijk lichaam voedt. Cornelis komt als arts-chirurgijn uiteenlopende ziektebeelden en lichamelijke afwijkingen tegen en deelt deze gevallen met zijn neef als deze op bezoek komt. Jan Bleuland beseft al snel dat hij zowel zieke als gezonde lichamen moet bestuderen als hij de ziekteprocessen wil begrijpen en tot een goede diagnose en behandeling wil komen.⁶

Cornelis Kleynenburg

Jans eerste publicatie, nog vóór het proefschrift waarmee hij op 21 juni 1780⁷ zijn doctorsbul behaalt (zie bijgaand overzicht van zijn 'Goudse' publicaties), getuigt daarvan. In een met nauwkeurige anatomische tekeningen geïllustreerd artikel beschrijft hij het ziektebeeld van

Voorbeelden van preparaten die Bleuland maakte (collectie Universiteitsmuseum Utrecht)

de bij aanvang van zijn kwaal 69-jarige Gouwenaar Cornelis Kleynenburg. Voor het maken van de afbeeldingen doet hij een beroep op de ervaren Leidse tekenaar Joannes Jacobus Bijlaart (1734-1809). Kleynenburgs arm was geleidelijk afgestorven als gevolg van een door gangreen of necrose afgesneden bloedtoevoer. Bleuland geeft aan dat zijn oom de man heeft behandeld, ‘welke mij gelegenheid heeft gegeven om den Lijder meermaalen te zien en de volgende historie van dit geval uit deszelfs mond op te maaken’.⁸ Deze historie bestrijkt de periode van herfst 1777 tot medio 1779 en eindigt ermee dat hand en onderarm inclusief beenderen in enkele weken spontaan loskomen, zonder pijn en met gering bloedverlies, en dat de stomp vanzelf dichtgroeit.⁹

Bleuland geeft een toelichting bij de anatomische tekeningen die zijn artikel illustreren. Bij zijn beschrijving van ‘den vuist met de na- en voor-hand gelijk dezelve

zig bevondt na dat hij hier in de geleeding was afgevalen’ meldt hij haast tussen neus en lippen door dat hij deze droog bewaart. In feite is hij al in 1774, zijn eerste studiejaar, met het vervaardigen van anatomische preparaten begonnen.¹⁰ De Goudse student neemt in deze eerste publicatie nog genoegen met zwart-wit maar zal er bij latere publicaties op letten dat zijn illustraties in natuurlijke kleuren worden afgedrukt. Hij is een man van de (natuur)wetenschappelijke stroming binnen de Verlichting voor wie alles begint met accurate waarneming. Daarom hecht hij sterk aan een natuurgetrouwe weergave van lichaamsdelen, weefsels en vatenstelsels. Hij beschrijft tot in detail verkleuringen van ledematen, spieren, organen en andere lichaamsdelen tijdens ziekteprocessen. Zijn illustrators en drukkers dienen daarom een kleurrijke, authentieke weergave van het desbetreffende lichaamsdeel te vervaardigen.

Voor zijn proefschrift, dat over slikproblemen gaat, beschrijft hij de anamnese (ziektegeschiedenis) van patiënten die zijn getroffen door dysphagia oftewel kwalen aan de slokdarm. Dit type kwaal komt dan vaker voor dan in de periode daarvoor.¹¹ Ook verricht hij voor dit promotieonderzoek sectie op drie aan slikproblemen overleden patiënten. De tekeningen laat hij opnieuw door Bijlaart maken, waarna graveur Robert Muys (1742-1825) ze bewerkt tot koperplaten voor het drukwerk. Hoewel het om Leidenaars gaat, heeft zijn betoog toch een Gouds en zelfs zeer persoonlijk tintje. Bleuland doet in zijn proefschrift namelijk een intieme ontboezeming als hij verhaalt hoe hij aan het sterfbed van zijn broer¹², overleden aan roodvonk, een pijnlijke ontsteking aan zijn keel en slokdarm had opgelopen, met koorts en ijlaanvalen, ‘terwijl ik intusschen geheel buiten staat was om de pooging zelfs van doorzwelging (= doorslikken van voedsel) te kunnen volbrengen’.¹³ Deze ontsteking was na verloop van tijd een zweer geworden, en pas nadat deze was opengebarsten en hij veel etter had opgegeven, had zijn slokdarm zich langzaam weer kunnen herstellen.

8. Zie J. Bleuland, ‘Waarneming wegens een arm, die, zonder eenige blijkbaare oorzaak voor een gedeelte verstorven zijnde, door de natuur alleen wierdt afgescheiden [...]’. In *Genees-, Natuur- en Huishoud-kundig Kabinet, Tweede deel*, Verhandelingen, 123. J. Voegen van Engelen, Leiden, 1781, 123.

9. *Ibidem*, 123-129.

10. Aldus Van der Knaap, 13.

11. De Hollandse Maatschappij van Wetenschappen in Haarlem had dit in 1768 gesignaleerd en over deze kwestie een prijsvraag uitgeschreven, zie R.E. Verwaal in *Sane and Morbid Anatomy – The Studies and Specimens of Professor Jan Bleuland*, 26. Masterscriptie voor het Descartes Centre, Utrecht University. Utrecht, 2010.

12. Dit moet zijn jongere broer Eldert Bleuland (1762-1769) zijn geweest, overleden aan de Hoge Gouwe 47 (‘de Winthondt’), zie <https://gw.geneanet.org/pomdedwilde?lang=en&p=jasper&n=bleuland>.

13. J. Bleuland, ‘Over de moeielijke of volkoomen belette doorzwelging met verscheiden aanmerkelijke voorbeelden opgehelderd en aangetoond’. In *Genees-, Natuur- en Huishoud-kundig Kabinet, Tweede deel*, Verhandelingen, 219-220. J. Voegen van Engelen, Leiden, 1781

14. Verwaal, 21.

Een portret dat de Utrechtse schilder Pieter Christoffel Wonder van prof. dr. Jan Bleuland maakte (collectie Universiteitsmuseum Utrecht)

Zinkingskoorts

Zeer waarschijnlijk heeft deze ervaring hem mede in de richting van de geneeskunde geduwd. En hij zal als student nog beter hebben beseft hoe zijn leven reeds op 13-jarige leeftijd beëindigd had kunnen zijn. Zowel in de geschriften van binnen- en buitenlandse geneesheren als in de praktijk van zijn hoogleraren komt hij gevallen tegen die minder goed zijn afgelopen. Hoe dan ook, hij heeft dus in elk geval een persoonlijk motief als hij de ernstige slikproblemen als onderwerp voor zijn proefschrift kiest. Zijn hele beroepsmatige leven zal hij vervolgens een fascinatie voor het spijsverteringsstelsel (van slokdarm via maag en twaalfvingerige darm tot dunne, dikke en endeldarm) en de doorstroming in het menselijk lichaam (bloed- en lymfevaten) hebben. Hij krijgt in Gouda ook menig patiënt met slokdarmproblemen te behandelen.¹⁴ Hierdoor zal hij zich ook ontwikkelen tot een specialist op genoemde terreinen. Tijdens zijn jaren

in Gouda komt dit al tot uitdrukking in zijn geschriften (zie het overzicht). Deze boeken worden in Leiden en Utrecht gedrukt en in alle steden in de Republiek verkocht, in Gouda door stadsdrukker en boekhandelaar Wouter Verblaauw.¹⁵

Na zijn promotie begint hij in zijn ouderlijk huis aan de Hoge Gouwe 47 een artspraktijk. Ruim een half jaar later, op 9 januari 1781, wordt hij als stadsgeneesheer aangesteld, een publieke functie waarvoor hij de eerste tijd niet eens een inkomen ontvangt.¹⁶ Desondanks koopt hij anderhalf jaar later, we schrijven begin juni 1782, het pand Westhaven 44, bekend als de ‘Arke Noach’, voor 3.200 gulden van Johan Jansz Boers.¹⁷ Meteen na de aankoop dient hij een verzoek bij het stadsbestuur in om een vaste ‘bonte’ brug te mogen bouwen over het water dat zijn ‘huys en erve’ scheidt van de Peperstraat. Dit doet hij om de toegankelijkheid van zijn praktijk voor zijn patiënten te verbeteren. Zijn verzoek wordt op 17 juni door de vroedschap en op 2 juli door de burgemeesters ingewilligd, nadat de fabrieksmeesters en de commissarissen van het lokale waterschap zijn geraadpleegd. Wel dient hij bij de aanleg rekening te houden met een minimale hoogte en breedte van zijn brug omdat scheepjes deze moeten kunnen passeren.¹⁸

Eveneens in juni 1782 breekt in Haarlem een catarrale ziekte uit die als eerste in Rusland was opgedoken en sindsdien grote delen van Noord-Europa had bereikt, en die door de lokale stadsartsen als epidemische zinkingskoorts wordt betiteld. Deze wordt reeds enkele dagen daarna gevolgd door een reeks gevallen van pleuris [= longvliesontsteking] waarvan sommige een dodelijke afloop kennen.¹⁹ In Gouda valt de situatie wel mee, volgens onze stadsarts.

‘Van Gouda schryft ons de Heer Bleuland, dat aldaar de gansche maand *Juny* eene algemeene *Catarrhale* Ziekte geheerscht heeft, doch zonder eenige kwaade gevolgen, blykens het gewoone getal der dooden. Uit alle de omstandigheden blykt het, dat de Ziekte aldaar gebleeven is eene *Febris Catarrhalis benigna*, waarvan echter veele *sterk hoestten en pyn op de borst hadden*: het welk dan ook naar onze gedachten de reden zal geweest zyn, dat ’er veele Aderlaatingen, zoo als Zyn Ed. schryft, gedaan

Het pand Westhaven 44, ooit ‘de Arke Noach’, waar stadsarts dr. Jan Bleuland zo’n tien jaar woonde met zijn gezin en anatomische preparaten vervaardigde en bewaarde (foto Nico J.Boerboom)

zyn, terwyl verder eenige *Pharmaca resolventia* de Geneezing beslooten.²⁰

Anders gezegd: het was een vrij onschuldige uitbraak van goedaardige kinkhoest en/of griep die met aderlatingen en medicijnen is opgelost.

Stadsarts

In deze jaren heeft Bleuland een drukke taak als stadsarts. Hij krijgt de verantwoordelijkheid over het eerste en tweede kwartier en de daarbij horende delen van de buitenwijken, het Catharina Gasthuis, het Oude Vrouwenhuis, het Proveniershuis en het Tuchthuis.²¹ Daarnaast zal hij nog enkele jaren overman van het chirurgijngilde en librijmeester zijn. Zijn biografie en oud-leerling Pe-

trus Johannes Isaac de Fremerij (1797-1855) schetst zijn inzet voor zijn Goudse patiënten twee jaar na Bleulands overlijden.

‘In zijnen omgang met zieken was hij steeds geduldig, minzaam en menschlievend; zoowel armen als rijken mogten op zijnen hulpvaardigen bijstand rekenen, wanneer of waar zij dien behoefden. Niet alleen zag men hem in de stad Gouda altijd zijnen lijdens bereidvaardig ter hulpe snellen, wanneer zijn bijstand verlangd werd; maar op uren afstands, op moeilijke en gevaarvolle wegen, en zelfs in het holste van den nacht, was hij steeds gereed der lijdende menschheid bijstand, troost en waar hij konde, herstelling en geluk toe te brengen: maakten winterregens of sneeuw de kleiwegen rondom Gouda voor rijtuigen ontoegankelijk, Bleuland zette zich onverdroten en onvermoeid te paard, en bragt op deze wijze halve en dikwijls geheele dagen door, in het getrouw volbrengen van zijn pligt.’²²

Hoewel deze werkzaamheden het leeuwendeel van zijn tijd vragen, vindt hij toch tijd en gelegenheid voor het verrichten van fundamenteel onderzoek, door ontleding van dode lichamen van gezonde en zieke mensen en kadavers van gestorven dan wel speciaal daartoe gedode dieren.

15. Zie *Leydse courant*, 2 november 1789, 2, en *Amsterdamse courant* d.d. 29 december 1789, 2.

16. *Bik*, 57.

17. SAMH, collectie Gouda, ac. 59, inv.nr. 140, fol. 14.

18. *Ibidem*, ac. 1, inv.nr. 216, fol. 224-225.

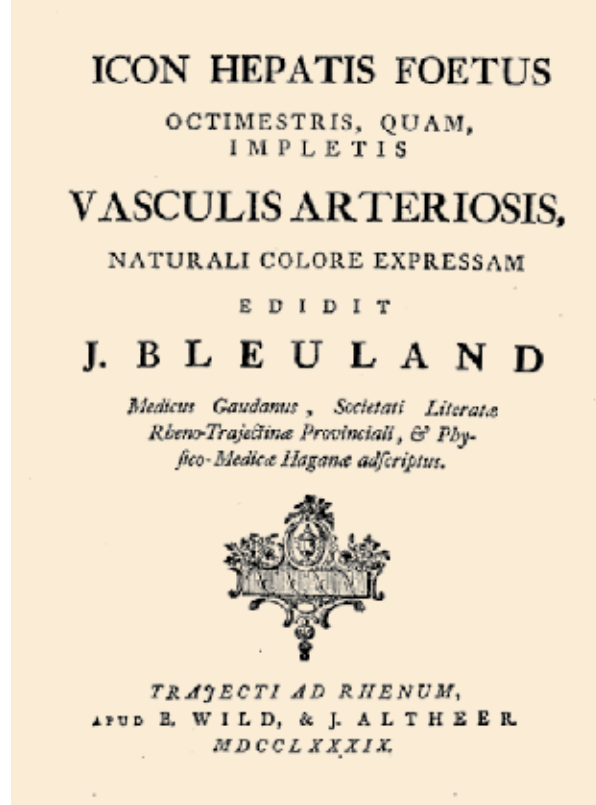
19. Voor een volledige beschrijving van het ziekteverloop aldaar en in andere steden, zie *Beschrijving van de Epidemische Zinkingskoorts en derzelver gevolgen, welke in de maand Juny 1782 te Haarlem geregeerd heeft, door de Stads-Doctoren aldaar*. C.H. Bohn en Zoon, Haarlem, 1782.

20. *Ibidem*, 78.

21. Volgens dr. J. Schouten in *Wie waren zij? Een reeks van Goudse mannen en vrouwen, die men niet mag vergeten*, 145-149. Repro-Holland, Alphen aan den Rijn, 1980.

22. P.J.I. de Fremerij, *Herinneringen aan het leven en de werkzaamheden van Jan Bleuland*, 12-13. Hogeschool Utrecht, Utrecht, 1840. Overgenomen uit de *Utrechtse Studentenalmanak voor 1840*, 117-160.

23. Zie dr. Ö Bánki, *Jan Bleuland 20 juli 1756 – 8 november 1838*. Overdruk uit het Avondblad van de NRC van 9 nov. 1938, 7.

De titelpagina van het boekje over het bloedvatenstelsel in de 8-maandse foetus dat Bleuland in 1789 met gekleurde illustraties liet verschijnen

Waar andere Goudse aanhangers van de Verlichting zich op politiek-bestuurlijke hervormingen richten en geleidelijk in het kamp van de patriotten – en daarmee van het grote politieke conflict van die jaren – belanden, blijft hij de apolitieke medicus-onderzoeker die via experimenten (met vaak innovatieve injecteertechnieken) en observaties tracht de anatomie van het menselijk lichaam te doorgronden.²³ In zijn huis aan de Westhaven spuit hij lymfe- en bloedvaten in met gekleurde vloeistoffen omdat hij wil doorgronden hoe zij de organen voeden en vervaardigt hij anatomische preparaten. Zijn prepareertechniek is nog steeds deels een raadsel. Hij gebruikt onder meer kwik en verschillende soorten was. Origineel is zijn methode om voor zijn preparaten mengvloeistoffen te gebruiken bestaand uit twee vloeistoffen van verschillende kleur en viscositeit. Hiermee kan hij bijvoorbeeld tegelijkertijd reguliere bloedvaten rood en

haarvaatjes wit laten opkleuren. De samenstelling van al zijn verschillende – naar het resultaat te oordelen zeer goed conserverende – mengsels is nog altijd deels onbekend.²⁴ Het menselijk lichaam (en delen daarvan), dieren en ‘objecten van ziektekundige waarnemingen’ zullen na 35 jaar elk voor ongeveer een derde in zijn collectie preparaten aanwezig zijn.²⁵ Aangezien Jan in tegenstelling tot vader Jasper en broer Jacob in de twist tussen patriotten en prinsgezinden geen stelling betreft en zich sec op zijn taken als geneesheer en onderzoeker richt, zal hij zijn werk ook na de Pruisische inval in september 1787 rustig kunnen voortzetten.

Zowel bij de uitoefening van zijn dokterspraktijk als voor zijn onderzoek onderhoudt Bleuland in zijn Goudse jaren, ver van zijn geliefde Leidse universiteit, een intensieve correspondentie met zijn vroegere hoogleraren, met name Van Doeveren, Hahn en Oosterdijk.²⁶ In enkele jaren wordt hij een echte Goudse notabele, wat blijkt uit zijn aankoop van een ooftuin [= perceel met fruitbomen] aan de Fluwelensingel en een koetshuis met stal aan de Vest in mei 1787.²⁷ Hij zou geen man van de Verlichting zijn als hij niet tevens zou meegaan met de jongste ontwikkelingen op zijn vakgebied. Zo vraagt en krijgt hij, op 10 februari 1789, van de Goudse magistraat toestemming om zelf zijn beide dochters²⁸ in te enten tegen de pokken, een ziekte die dat jaar vooral kinderen treft en die op dat moment in enkele andere steden in de Republiek reeds is uitgebroken.²⁹ Later dat jaar zal hij kinderen van collega's uit omliggende plaatsen inenten terwijl zijn collega Jan van Breda dit bij enkele tientallen jeugdige en volwassen Gouwenaars doet.³⁰

Bleulands onderzoeken resulteren in een vijftal boeken (zie overzicht), alle in het Latijn. Deze trekken nationaal en internationaal de aandacht, niet alleen door hun tekstuele inhoud maar ook door hun in meerkleurendruk uitgevoerde, gedetailleerde, levensechte illustraties. Sommige daarvan worden verzorgd door schilder Jan Kobbell (1779-1814) en tekenaar Martinus van der Jagt (1747-1805). Bleuland is de enige medicus die in deze tijd zijn teksten met zulke illustraties van hoge kwaliteit verlicht, en dat valt op.³¹ Voor onze medicus-anatoom gaat het bij de vervaardiging van zijn preparaten en de natuurge-

*Jan Bleuland had een grote collectie preparaten, zoals hier van een bloedvat in de liesstreek waarvan de lymfevaten met kwik zijn opgespo-
ten (collectie Universiteitsmuseum Utrecht)*

trouwe uitbeelding ervan niet alleen om de verwerving van kennis over het menselijk lichaam, hij betoont zich hiermee ook een liefhebber van kunst.³² Zijn publicaties worden omwille van zijn vaak originele waarnemingen, maar zeker ook vanwege de bijzondere illustraties op lovende kritieken onthaald.³³ Zij bezorgen hem de bekendheid die hem mede zal helpen de volgende stappen in zijn carrière te zetten – in 1791 naar Harderwijk en in 1795 naar Utrecht.

Blijvende band

In september 1791 krijgt dr. Jan Bleuland de kans zijn functie als Gouds stadsarts te verruilen voor een werkring die meer bij zijn wetenschappelijke aspiraties past als de Geldersche Universiteit in Harderwijk hem aan-

stelt als hoogleraar anatomie. Toch aarzelt hij, nog niet geheel overtuigd van zijn eigen capaciteiten en gehecht zijnde aan zijn ouders, zijn jeugdvrienden en zijn patiënten.³⁴ Bik geeft in zijn artikel aan hoe de beroemde anatoom ook zeker geen eerste keus was.³⁵ Het feit dat hij pas na negen maanden in beeld komt bij het universiteitsbestuur, heeft ook in Gouda gevolgen. Daar hij geen aanstelling verwacht, koopt hij in juli 1791 van Marcellus Bisdom van Vliet nog een woning aan de Oosthaven voor ruim 5.800 gulden,³⁶ thans nummer 19. Drie maanden later, als hij bericht van zijn aanstelling in Harderwijk heeft gehad, verkoopt hij het pand alweer aan zijn collega dr. Marinus Imans, voor ruim 6.000 gulden.³⁷ Koetshuis, stal en oofttuin verruilen later van eigenaar. Zijn laatste ‘eigendomsband’ met Gouda verbreekt hij als hij in mei 1797 zijn huis aan de Westhaven voor ruim 5.500 gulden aan mr. Aalbrecht van den Kerckhoven overdoet.³⁸

Na zijn vertrek uit Gouda zal dr. Jan Bleuland heel veel werk verrichten maar nauwelijks meer aan bijzonder onderzoek toekomen.³⁹ Hij zal vooral druk zijn met het lesgeven aan studenten, het ontleden van lijken, het vervaardigen van anatomische preparaten en het opleiden van opvolgers en assistenten. Werkzaamheden waarmee hij veel lof oogst en die hem onder meer zowel in Harderwijk als in Utrecht tot de functie van rector-magnificus voeren. Zijn publicaties beperken zich dan tot de oraties die hij uitspreekt bij aanvaarding dan wel neerlegging van zijn ambten, enkele anatomische werken die minder positief door de recensenten worden onthaald en zelf uitgegeven catalogi waarin hij zijn omvangrijke collectie preparaten beschrijft.⁴⁰

Bleuland vergeet zijn geboortestad niet en bezoekt geregeld familie en vrienden. Ook Gouda vergeet zijn in brede kringen geliefde zoon niet. Zo draagt vroedmeester Nicolaas Grootendorst zijn boek over een zeer moeilijke bevalling aan hem op.⁴¹ Vrienden en andere belangstellenden volgen op afstand de verrichtingen van hun oud-stadgenoot. Niet alleen via kranten en boeken die ze bij Verblauw kunnen aanschaffen, maar zo’n dertig jaar na zijn vertrek ook dankzij een eveneens beroemde stadgenote. Pedagoge en schrijfster Anna Barbara van Meerten-Schilperoot laat haar reispersonages in *Reis*

24. Van der Knaap, 20-23.

25. Bánki (1938), 4.

26. De Fremerij, 10.

27. SAMH, collectie Gouda, ac. 59, inv.nr. 145, fol. 10v.

28. Afje (1783-1862) uit zijn eerste huwelijk met de Leidse Adriana Cornelia Cuypers (1759-1783), en Henriette Cornelia (1786-1850) uit zijn tweede huwelijk met de Goudse Catharina Blauw (1765-1846).

29. SAMH, collectie Gouda, ac. 1, inv.nr. 219, fol. 23v. Het gaat hier om de (kinder)pokken.

30. Zie dr. C.E. Daniëls, *De kinderpok-inenting in Nederland. Mee-rendeels naar onuitgegeven bescheiden bewerkt*, 39. C.G. van der Post, Amsterdam, 1875.

31. Zie Meter (1949), 133.

32. Verwaal, 17.

33. Zie *Algemene Vaderlandsche Letter-oefeningen [...], Eerste Stuk voor 1791*, 160-161. A. van der Kroe en J. Yntema, Amsterdam, 1791.

34. De Fremerij, 22.

35. Bik, 60-61.

36. SAMH, collectie Gouda, ac. 59, inv.nr. 149, fol. 13v.

37. Ibidem, fol. 14v.

38. Ibidem, inv.nr. 155, fol. 8v.

39. Aldus dr. Ö. Bánki in *Het levenswerk van professor Jan Bleuland en zijn leerling en prosector Petrus Koning*, 6. Overdruk uit het Ned. Tijdschrift voor Geneeskunde, Jaargang 83, 29 juli 1939.

40. Voor een overzicht, zie Van der Knaap (2001), 63.

41. Zie opdrachtpagina's van N. Grootendorst, *Beschrijving van eene langzaam voortgaande arbeid, en daarop gevolgde verlossing, van eene zeer wanschapen vrucht*. G.T. van Paddenburg en Zoon, Utrecht, 1800.

door het Koninkrijk der Nederlanden en het Groothertogdom Luxemburg onder meer de Hogeschool van Utrecht bezoeken.

'Belangrijk is ook voor de Hoogeschool de aanwinst, welke zij verkregen heeft in het voortreffelijke kabinet van ontledkunde, door den geleerden Hoogleraar Bleuland niet alleen bijeengezameld, maar grotstendeels door hem zelve vervaardigd, en wiens sprekend en welgelijkend afbeeldsel, ten voeten uit, eene der zaalen versiert.

Behalve de zeer fraaije verzameling van voorwerpen uit het dieren- en delfstoffelijk Rijk, is dit kabinet vooral rijk in de keurigste praeparaten van alles, wat tot de ontledkunde van het menscheijk ligchaam behoort, en onder welke weder uitmunten de kunstigste en moeijelijkste inspuitingen, deels met blaauw en rood was, deels met kwik, van de inwendige deelen des menscheijken ligchaams, hetwelk alles met een geduld, met eene zorgvuldigheid bewerkt is, die dit kabinet, wat de ontledkundige voorwerpen betreft, naar het oordeel van alle deskundigen, een der belangrijkste in Europa maakt. De zeer vriendelijke jongeling [...] maakte ons onder anderen opmerkzaam op de zeer kunstige inspuitingen der lymphae of watervaten van het menscheijk ligchaam.⁴²

Verzamelingen

In 1826 gaat prof. dr. Jan Bleuland met emeritaat, waarna hij zich nog lang bezighoudt met zijn dan inderdaad vermaarde anatomische collectie. Deze is door koning Willem I in 1816 aangekocht, om te voorkomen dat zij naar het buitenland verdwijnt, en aan de Utrechtse Hogeschool geschonken. Bleuland zal de rest van zijn leven als bestuurder verbonden blijven aan het Museum Bleulandinum. Hij zal zich inspannen om zijn collectie in goede staat aan het nageslacht door te geven, opdat ook toekomstige generaties studenten baat van zijn jarenlange werk kunnen hebben. In zijn laatste levensjaar is hij tot weinig meer in staat en wordt hij regelmatig getroffen door toevallen.⁴³ Hij overlijdt op 8 november 1838, op 82-jarige leeftijd⁴⁴ en wordt begraven op begraafplaats Soestbergen in Utrecht.

De Utrechtse Courant van 12 november 1838 bericht over het overlijden van de beroemde oud-hoogleraar, verzamelaar en voormalig Gouds stadsarts

Behalve een unieke museale collectie anatomische preparaten, die in heel Europa bekend is en zo'n 2600 voorwerpen omvat, laat deze Gouwenaar ook nog eens 517 schilderijen, zo'n 1150 tekeningen en tal van prenten, cahiers, lithografieën en prentwerken na.⁴⁵ Vele zijn gemaakt door kunstenaars die ook zijn medische werken hebben geïllustreerd en voor wie hij een mecenas was. Als exponent van de Hollandse Verlichting was hij immers net zo goed een verzamelaar van kennis als bevorderaar van schone kunsten. Tussen natuurwetenschap en kunst bestaat in zijn tijd en mede dankzij zijn inzet voor de natuurgetrouwe reproducties van lichaamsde-

42. A.B. van Meerten-Schilperoort, *Reis door het Koninkrijk der Nederlanden en het Groothertogdom Luxemburg voor Jonge Lieden. Tweede deel*, 97-98. Schalekamp en Van de Grampel, Amsterdam, 1823.

43. Aldus de *Algemene Konst- en Letterbode voor het jaar 1838*. Vrijdag den 16den November, no. 52, 353-356. Wed. A. Loosjes Pz, Haarlem, 1838.

44. Zie *Utrechtse Studentenalmanak voor 1840*, 96.

45. Deze en onderstaande gegevens zijn ontleend aan *Catalogus van eene uitgebreide verzameling schilderijen [...], bijeenverzameld en nagelaten door den Heer Dr. Jan Bleuland*. Weduwe P. Muntendam en Zoon, Utrecht, 1839.

46. Aldus dr. R. van Luttervelt in 'Jan Hendrik Verheyen'. In *Maandblad voor de Beeldende Kunsten* 1947, no. 2, 33.

47. Meter, 135.

48. Zie *Utrechtsche courant* d.d. 30 september 1839, 3.

49. Van der Knaap, 1 en 50-55.

Titel	Onderwerp	Jaartal
Waarneming wegens een arm, die, zonder eenige blijkbaare oorzaak voor een gedeelte verstorven zijnde, door de natuur alleen wierdt afgescheiden, [...]	Droog gangreen of necrose door onvolgende bloeds toevoer	1780
<i>Proefschrift</i> : Difficili aut impedita alimentorum depulsione [...] of Over de moeilijke of volkoomen belette doorzwelging [...]	Slokdarm-/slikproblemen	1780
Beschrijving van de Catharrhale Ziekte die in Juny 1782 in Gouda geheerscht heeft (brief)	Plaatselijke epidemie van kinkhoest of griep	1782
Experimentum anatomicum, quo arteriolarum lymphaticarum existentia probabiliter adstruitur, [...]	Anatomische experimenten op het lymfevatenstelsel	1784
Observationes anatomico-medicae de sana et morbosa oesophagi structura	Anatomische observaties van gezonde en zieke slokdarmen	1785
Tractatus de difficili aut impedito alimentorum ex ventriculo in duodenum progressu, [...] of Verhandeling over den moeilyken of belemmerden doortogt der spyzen uit den maag in den twaalf vinger-darm, [...]	Spijsverteringsproblemen tussen maag en twaalfvingerige darm	1787
Icon hepatis foetus octimestris, quam, impletis vasculis arteriosis, [...]	Bloedvatenstelsel in de lever van een 8-maandse foetus	1789
Icon tunicae villosae intestini duodeni, juxta felicem vasculorum impletionum	Vatenstelsel in en rond de twaalfvingerige darm	1789

Overzicht 'Goudse' publicaties Jan Bleuland (1780-1791)

len een sterke band, ook omdat modernere (en snellere) reproductietechnieken zoals de fotografie nog niet hun intrede hebben gedaan.⁴⁶ In zijn collectie bevinden zich werken van onder meer Gerard Dou, Frans van Mieris, David Teniers, Isaac van Ostade, Paulus Potter, Rembrandt van Rijn, Jan Steen en Jacob van Ruisdael.

Tussen de tekeningen vinden we echter ook een afbeelding van de Goudse Sint-Janskerk en een "gezicht binnen de stad Gouda", beide gemaakt door Bleulands protegé Jan Hendrik Verheijen (1778-1846), en twee boerenwoningen getekend door Cornelis Borsteegh (1773-1834), stadstekenmeester van Gouda. De veiling van zijn kunstwerken, op 6 mei 1839, brengt meer dan 72.000 gulden op.⁴⁷ Ook zijn bureau en elektriseermachine, alsmede zijn boeken, koperprenten, instrumenten en anatomische voorwerpen in lijsten en glas worden geveild en raken verspreid.⁴⁸ Hierdoor hebben alleen zijn beroemde anatomische preparaten ons anno 2020 bereikt, zij het dat sinds 1838 meer dan de helft van de oorspronkelijke collectie verloren is gegaan.⁴⁹ Deze col-

lectie berust nu bij het Universiteitsmuseum Utrecht, het wetenschappelijke museum dat de historische collecties van de Utrechtse universiteit beheert.

Gouda eert zijn beroemde zoon met een Bleulandweg en een Bleulandpad, en voorheen tevens met een Bleulandziekenhuis (tegenwoordig Groene Hart Ziekenhuis).

Verliezers op een voetstuk

DOMINEE POPPIUS EN ZIJN VROUW FRANÇOISE VAN WASSENHOVE

Paul H.A.M. Abels

54

Tidings 2020

Toen in het najaar van 2005 de roman *Titia* en de dominee verscheen, van de hand van de Goudse oud-journalist Dick Jonker, was het voor het eerst sinds mensenheugenis dat er in deze stad weer aandacht werd besteed aan de 17e-eeuwse predikant Ed Poppe, die zich naar de mode van zijn tijd tooide met de gelatiniseerde versie van zijn naam, Eduardus Poppius. Het ging toen om een gefantaseerd verhaal, maar wel gefundeerd op betrouwbare historische feiten.

Afgelopen november stond Poppius opnieuw in de belangstelling, maar nu tijdens een wetenschappelijk minisymposium in de Goudse Sint-Janskerk. Aanleiding was het feit dat exact vier eeuwen geleden in Dordrecht de grote Nationale Synode (1618-1619) werd gehouden, die een felle religieuze strijd binnen de toenmalige gereformeerde kerk beslechtte in het voordeel van de strenge calvinisten. De meer rekkelijke stroming van de remonstranten werd toen veroordeeld en uit de kerk gestoten.

Poppius behoorde tot de groep dominees die op deze synode ontboden, veroordeeld en vervolgens met hulp van de overheid verbannen werd. Hij was in de geschiedenis zogezegd een ‘verliezer’ en in de herinnering krijgen degenen die aan het kortste eind trekken doorgaans geen straatnamen, standbeelden of herdenkingsborden. Ook Poppius raakte in de vergetelheid, hoewel hij vóór

Vitrine over Poppius tijdens het minisymposium in de Goudse Sint-Janskerk (foto auteur)

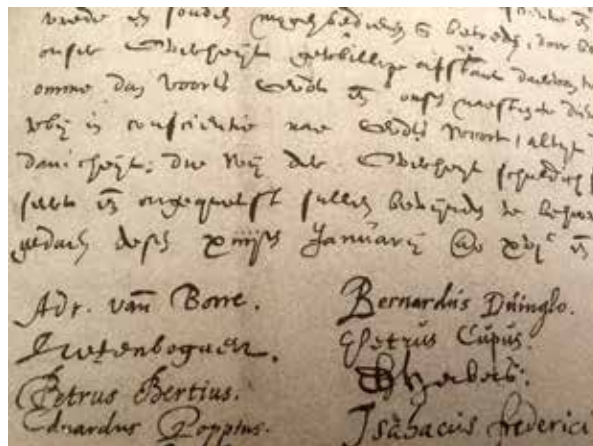
zijn verbanning – samen met twee collega’s en gesteund door het Goudse stadsbestuur – een grote en bloeiende kerkelijke gemeente in de Sint-Jan had opgebouwd.

Alle redenen dus om het belang van Poppius voor Gouda eens voor het voetlicht te brengen en dan mag de rol van zijn echtgenote – Françoise van Wassenhove – zeker niet vergeten worden. Het minisymposium in de Sint-

Jan werd namelijk ook georganiseerd in het kader van de Maand van de Geschiedenis, die als thema ‘Hij/Zij’ had meegekregen. Hierdoor geïnspireerd heb ik het over Poppius bewaard gebleven bronnenmateriaal nog eens speciaal door een genderspecifieke bril bekeken, modern onderzoeksjargon voor onderzoek naar de rol van beide seksen. Deze blik leverde onverwachte vondsten op, die een bijzonder licht werpen op de rol van deze domineesvrouw als ‘echtgenote van een verliezer’. Dit verhaal zal dan ook nadrukkelijk over beide echtelieden gaan.

Dat Poppius het veld moest ruimen in Gouda had dus niet te maken met disfunctioneren of wangedrag. Het was een direct gevolg van de felle kerkelijke en politieke strijd die tijdens het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) binnen de jonge Republiek uitbrak, niet alleen tussen rekkelijken (arminianen, aanhangers van de Leidse hoogleraar theologie Arminius) en preciezen (gomaristen, aanhangers van diens tegenstander Gomarus) over het leerstuk van de predestinatie (godelijke voorbeschikking), maar ook tussen voorstanders van gewestelijke en stedelijke zelfstandigheid (aangevoerd door landsadvocaat Johan van Oldenbarnevelt) en aanhangers van Prins Maurits, die streefde naar een sterker centraal gezag, met een grotere rol voor zichzelf. Een burgeroorlog kwam gevaarlijk dichtbij toen de Staten van Holland de steden toestemming gaven zich extra te bewapenen om de prins en zijn leger buiten de poorten te houden. Zij vreesden door hem onder dreiging van geweld gedwongen te worden tot politieke en kerkelijke zuiveringen.

Een van de meest onafhankelijke van alle steden was Gouda, vanouds een bolwerk van vrijzinnigheid en daarom een vooraanstaande speler binnen het arminiaans-Oldebarneveldiaanse kamp. Het stadsbestuur had al vanaf de overgang van de stad naar de zijde van de prins van Oranje een liberale koers gevolgd, met ‘Vrijheid van Consciëntie’ als leidend principe. De regenten waren wars van geloofsdwang en weigerden andersgelovigen te

Eerste handtekeningen onder de remonstrantie uit 1610, waarmee de remonstranten bescherming tegen kerkelijke censuur vroegen aan de Staten van Holland. Links onderaan de handtekening van Eduardus Poppius. Rechts (derde van boven) de handtekening van de Goudse predikant Dirck Herbers.

vervolgen. De Sint-Janskerk was weliswaar beschikbaar gesteld aan de gereformeerden, maar de stad weigerde te betalen voor strenge dominees. Er werden alleen predikanten aangetrokken die bereid waren een milde (‘moderate’) en samenbindende toon vanaf de kansel te laten horen, in een streven zo veel mogelijk Gouwenars samen te brengen onder één kerkelijk dak. In die lijn was het ook volstrekt logisch dat de Goudse predikanten en het stadsbestuur de zijde van de rekkelijke arminianen kozen, toen de Bestandstwisten zich aandienen.

Een remonstrantie, een verzoekschrift waarmee 44 arminiaanse predikanten aan de Staten van Holland bescherming vroegen tegen kerkelijke censuur en waaraan zij de naam ‘remonstranten’ ontleenden, werd in 1610 opgesteld. Niet onmogelijk is dat dit in Gouda gebeurde. Onder het document prijken prominent de handtekeningen van de drie Goudse predikanten van dat moment, Dirck Herbers – zoon van Herman Herbers, grondlegger van de ‘Gouds-gereformeerde kerk’ – , Harboldus Thombergius – een uit Duitsland ‘aangewaaide’ geestverwant van Herbers – en Poppius. Laatstgenoemde was drie jaar eerder vanuit Amstelveen naar Gouda gehaald als opvolger van de oude Herbers.¹

1. Paul H.A.M. Abels, ‘Van ketternest tot bolwerk van vrijzinnigheid’, in: P.H.A.M. Abels e.a. (red.) *Duizend jaar Gouda. Een stadsgeschiedenis* (Hilversum 2002) 417-432.

De rond 1577 in het Westeinde, nabij Enkhuizen, geboren zoon van de predikant Pieter Poppe Eedesz. had toen al de reputatie vrijzinnig te zijn. Tijdens zijn studietijd in Leiden, waar hij op kosten van Amsterdam een plek had in het Statencollege (het internaat voor theologiestudenten) en in zijn eerste gemeente Amstelveen, waar hij zijn vader opvolgde, deden er al berichten de ronde dat de jonge Poppius onder invloed van Arminius had gestaan en afwijkende opvattingen koesterde over de predestinatie.² Beschuldigingen hierover van de bekende Amsterdamse predikant en geograaf Petrus Plancius leidden niet tot een veroordeling, maar bij zijn vertrek naar Gouda gaf de classis Amsterdam hem wel een ernstige waarschuwing mee dat hij recht in de leer moest blijven.³

Jonkvrouwe

Toen Poppius arriveerde in Gouda was hij reeds gehuwd met Françoise van Wassenhove. Waar en wanneer zij in het huwelijk traden is niet bekend. Het is aannemelijk dat hij haar al tijdens zijn studietijd in Leiden heeft leren kennen, want haar van oorsprong Vlaamse adellijke familie was in deze universiteitsstad woonachtig. Vader Guillam (Gelein) Zegers van Yedegem, gezegd van Wassenhove, trouwde daar op 5 oktober 1575 met Maertgen Jacopsdr Muys van Holy uit Haarlem.⁴ Grootvader Johan Zegers van Wassenhove (1530-1612), gehuwd met Margaretha Jans Oem van Wijngaerden (1536-1612), had samen met zijn broer Ghilein en de beruchte geus Willem van Treslong nog beelden gebroken in de kerk van Wassenaar, de spot gedreven met het katholieke geloof en in Delft deelgenomen aan het gereformeerde Avondmaal. Hij moest vluchten voor de Hertog van Alva en werd door de Raad van Beroerten bij verstek veroordeeld tot eeuwige verbanning en confiscatie van al zijn goederen.⁵

Poppius huwde dus met een jonkvrouwe, die verwant was aan de belangrijkste adellijke geslachten van Holland, en waarschijnlijk ook niet onbemiddeld was. Hij was trots op haar afkomst en schermde graag met het roemruchte verleden van haar voorouders: hij noemde zijn eega 'een vrouwe met eeren ende van bekenden

ende eerlijcken edelen geslachte, dergener die goet ende bloet ten tijden van de tyrannye van Duc-d'Alba voor de vryheyt des Vaderlants opgeset hebben'.⁶ Een broer van haar, jonkheer Guisley van Ydegheem, gezegd Wassenhove, zou later baljuw, dijkgraaf en schout van Oudewater worden.

Françoise aarzelde gedurende haar leven niet deze familiebanden en contacten in hogere kringen te benutten om voor haar man op te komen. Vooralsnog was dat echter niet nodig, want Eduardus Poppius werd in Gouda met open armen ontvangen. Hij wist zich al snel tot een geliefde dominee te maken, die vooral opviel door zijn pastorale zorg voor zieke en zwakke gemeenteleden. Er werden lovende woorden over hem opgetekend door vriend en vijand: 'Van sijne oprechtigheid kan de

2. A.Th. van Deursen, 'Eduard Poppius', in: *Lexicon voor de Geschiedenis van het Nederlands Protestantisme*, deel 1 (Kampen 1983) 260-261.

3. H. Schokking, *De leertucht in de gereformeerde kerk van Nederland tusschen 1570 en 1620*, (Amsterdam 1902) 290.

4. Gemeentearchief Leiden, Trouwregister Leiden, 5-10-1575.

5. J. Marcus, *Sententien en indagingen van den Hertog van Alba, uitgesproken en geslagen in zynen Bloedtraet: mitsgaders die van byzondere steden, tegen verscheide zo edellieden als voornaeme burgers in inwoners van Hollandt, Zeelandt en andere provincien, van den jaere 1567 tot 1572* (Amsterdam) 39-41.

6. E. Poppius, *Twee brieven. D'eene aen Bartholomaeum Nicolai, Contra-Remonstrantsch predikant binnen ter Goude: daer op een swaer vonnisse vande E. Magistraet der selve stede op den 18. novemb. teghen Poppium ghevolght is. D'ander aen de Remonstrantsche Ghemeynte binnen ter Goude: daer in van de eerste brief ende 't vonnisse daer op ghevolght ghesproocken wordt* (z.pl. 1621) 19-20.

7. E. Poppius, *Aanteykeningen, ofte historisch verhaal van 't gene tusschen den Synodo Nationaal ende de geciteerde remonstranten in ende buyten de synodale vergaderinge is ghepasseert: mitsgaders 't gene daar op gevolght is* (Amsterdam 1649), kwalificatie van Poppius door de uitgever in zijn voorwoord tot de lezer.

8. SAMH: Poorterboek, fol. 89-89vo: 24-2-1618.

9. SAMH: Huizenboeken Matthijs: Spieringstraat.

10. E. Poppius, *De enge poorte ofte predicatien over eenighe voortreffelijke texten ofte spreucken der heyligher Schrifture* (Gouda 1616).

11. P.H.A.M. Abels (ed.), *Ignatius Walvis. Goudsche onkatolijke kerkzaken* [Oudheidkundige Kring "Die Goude". Zes-en-twintigste verzameling bijdragen] (Delft 1999) 67-70.

12. Poppius werd in bevindelijke kring nogal eens verward met zijn bestrijder Petri en met waardering gelezen als een van de oudvaders. Vriendelijke mededeling Bart Jan Spruyt, Gouda.

ghehele Stad der Goude en alle die hem gekent hebben genoegh ghetuygen; Ja ik hebbe menighmaal selfs van sijne partijen hem dit hooren nageven: 't Is jammer dat hy arminiaans is geweest, soo vromen, godvruchtigen, en oprechten man was hy'.⁷

Zijn troostende en opbeurende woorden vertrouwde hij ook aan het papier toe, om ze in bredere kring te verspreiden. De bronnen over zijn Goudse tijd zijn schaars, omdat de remonstranten bij hun afzetting en verbanning alle kerkelijke notulenboeken en andere documenten hebben meegenomen, die tot op heden nooit meer boven water zijn gekomen. Dat geldt ook voor de doopboeken uit die periode, zodat we niet weten welke kinderen Eduard en Françoise hier ten doop hebben gehouden. Uit latere bronnen valt op te maken dat zij samen vijf kinderen hebben gehad, waarvan de oudste(n) mogelijk al in Amstelveen het levenslicht zag(en).

De tevredenheid van de kerkelijke gemeente en ook het stadsbestuur over Poppius kwam ook tot uitdrukking in het royale traktement dat hij kreeg uitbetaald. Ook verwierf hij in 1618 poorterrechten op voordracht van de prominente apotheker Isaac Tristeyn.⁸ Het aanzienlijke salaris dat de dominee ontving – en wellicht ook kapitaal dat zijn vrouw inbracht – stelde het echtpaar in staat in 1610 een groot huis te kopen aan de Spieringstraat (nu de huisnummers 9 en 11), in de slagschaduw van de Sint-Jan.⁹

Poppius had alle reden om ook omgekeerd zijn dankbaarheid te tonen aan de stad en de bestuurders die hem de kans hadden geboden zijn werk in alle vrijheid te doen. Zijn belangrijkste publicatie, getiteld de *Enge Poorte*, die in 1616 werd gedrukt door de bekende Goudse boekdrukker Jasper Tournay voor zijn remonstrantse zakenpartner, de boekverkoper Andries Burier, bevat dan ook een opdracht aan de magistraat van Gouda. Daarin geeft hij aan het als zijn taak te zien zowel bestuurders als de andere inwoners van Gouda 'uyt de roofgierighe kaken des Satans' te houden en te adviseren op basis van een godvruchtig leven 'door de enghe poorte in te gaen'.¹⁰

Met de *Enge Poorte* vestigde Poppius ook landelijk de aandacht op zich. Het boek vond gretig aftrek bij geestverwanten, zoals de doopsgezinde dichter Dirck Rafaelsz. Camphuysen, die bij lezing van het werk een be-

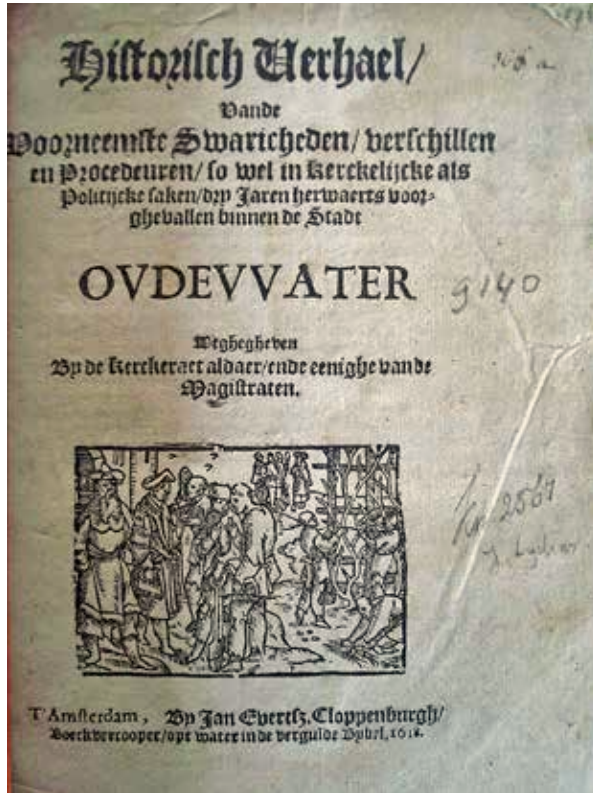

Het woonhuis van Eduardus en Françoise Poppius aan de Spieringstraat (foto Nico J. Boerboom)

keringservaring kreeg. Anderen, zoals de remonstrantse voorlieden Johannes Wtenbogaert, Simon Episcopus en Carolus Niellius, waren vol lof.¹¹ Maar vroegere collega's in het Amsterdamse en andere orthodox-gereformeerden zagen in het werk een bevestiging van hun vrees dat de Goudse dominee behoorlijk van het rechtzinnige pad was afgeweken. Twee van hen, de uit Stolwijk afkomstige Jacobus Trigland en Rudolphus Petri klommen in de pen en hebben nog lang na het overlijden van Poppius dit populaire boek bestreden.¹²

Toen Poppius' boek in 1616 verscheen waren de kerkelijke en politieke verhoudingen in de Republiek al behoorlijk op de spits gedreven. Orthodoxe gelovigen wilden niet langer ter kerke gaan op plekken waar een remonstrantse dominee vooringing. Liever trokken ze bij weer en wind over modderige wegen naar omliggende dorpen om daar het Ware Woord Gods te horen. Dat leverde hen bij tegenstanders de scheldnaam 'slijk(=modder)geuzen' op. Ook in Gouda was er inmiddels een kleine groep van iets meer dan honderd gelovigen – voornamelijk Vlamingen die om den gelove de Zuidelijke Nederlanden waren ontvlucht – actief, die niet langer onder het gehoor van Poppius en zijn collega's wilde komen.

In een van die plaatsen, Oudewater, deden zich op oudejaarsdag onlusten voor, waar Poppius het ongewilde middelpunt van was. Hij was daar door de classis Gouda

Verhaal over de lotgevallen van Poppius in Oudewater. Door hemzelf op papier gezet.

– het regionale kerkverband – naartoe gestuurd om een predikatie te houden in de kerk van zijn fel contraremonstrantse collega Johannes Lydius. Diens aanhang was woedend en kwam gewapend naar de kerk, waarbij met name vrouwen in ronde bewoordingen duidelijk maakten hem met alle middelen het preken onmogelijk te maken. Toen Poppius de kerk binnenkwam, stonden deze vrouwen op, namen hun stoelen in de hand en riepen ‘za valt nu aen’, waarop de dominee schielings de benen nam en onverrichter zake terugkeerde naar Gouda.¹³

Afrekening

Het lot dat Poppius in Oudewater ten deel viel, speelde zich af aan de vooravond van het jaar waarin hij en

zijn remonstrantse collega’s definitief aan het kortste eind zouden trekken. De ontwikkelingen kwamen in een stroomversnelling door de arrestatie van Oldenbarnevelt, de afzetting van remonstrantsgezinde stadsbesturen door prins Maurits en het begin van een door de Staten-Generaal toegelaten Nationale Synode in Dordrecht ter beslechting van de kerkelijke geschillen. De uitkomst daarvan stond van meet af aan vast, alleen de wijze waarop afgerekend zou worden met de remonstrantse predikanten nog niet. Vijftien van hen werden geciteerd (ontboden) om ter synode te verschijnen, onder wie ook Poppius. Toen een bode deze boodschap bij hem aan de deur in de Spieringstraat had afgegeven, begaf de predikant zich onmiddellijk naar het stadhuis om de magistraat om toestemming te vragen. De nieuwbakken bestuurders, op de kussens gekomen dankzij prins Maurits, durfden zich niet aan de kwestie te branden en lieten hem weten dat het hem vrijstond te doen wat hem goeddunkte.¹⁴

De naar Dordrecht afgereisde remonstranten kwamen naar de synode in de veronderstelling nog weerwoord te kunnen bieden op de beschuldigingen die hen werden voorgelegd, maar daar kwam in de praktijk weinig van terecht. Zij kregen een gezamenlijk verblijf aan de Wijnstraat toegewezen, Huis Marienborch, en mochten de stad niet meer verlaten. Toen hun woordvoerder, Simon Episcopus, alleen maar tijd leek te rekken was voor synodevoorzitter Johannes Bogerman de maat vol. Met een ‘Dimittimini exite!’ (‘Gij wordt weggezonden, gaat heen!’) wees hij op 14 januari 1619 het gezelschap de deur, dat vervolgens echter wel gelast werd in de stad te blijven tot de Synode zou zijn beëindigd.

Ook voor Poppius zat er toen niets anders op dan met zijn medestanders te werken aan een schriftelijke verdediging en verder in lijdzaamheid zijn lot af te wachten. Ook schreef Poppius een eigen synodeverhaal.¹⁵ In die periode blijkt hij steun te hebben gehad van zijn blijkbaar ook in de stad verblijvende zoon Petrus. Op 8 februari liep deze jongen bij een wandeling door de stad namelijk de Bremer hoogleraar Matthias Martinus tegen het lijf, die liet weten graag in gesprek te komen met zijn vader. Diezelfde avond ontmoetten beide godgeleerden

De Synode van Dordrecht. In het midden van de zaal zitten de gedaagde remonstrantse predikanten rond de tafel. Onder hen ook Eduardus Poppius.

elkaar op de Nieuwbrug, waar zij onder het schijnsel van de maan een diepgaand gesprek voerden over de gang van zaken op de synode en Poppius zelfs even de hoop kreeg dat zij opnieuw aan de synodetafel genodigd zouden worden. Daar kwam het echter niet van.¹⁶

De Dordtse Synode werd op 29 mei 1619 officieel afgesloten. Negen dagen eerder was hen de eis voorgehouden zich voortaan te onthouden van elke vorm van ambtsbediening.¹⁷ Zij mochten evenmin hun opvattingen in het openbaar uitdragen. Allen mochten daarna eindelijk terugkeren naar hun woonplaats, maar lang hebben

13. E. Poppius, *Ontdeckinghe van den oproerighen gheest der Contra-Remonstrantsghesinde binnen der stede van Oudewater* (z.pl. 1618).

14. SAMH, Kamerboek, november 1618.

15. F. van Lieburg, *Synodestad Dordrecht 1618-1619* (Amsterdam 2019) 306; deels gepubliceerd.

16. Van Lieburg, *Synodestad*, 213.

17. Poppius, *Aanteykeningen, ofte historisch verhaal*, 27-28.

18. *Boere-praetjen: over d'Arminiaensche uyt-vaert, gehouden den vi. julij 1619* [Knuttel 2943]. Op deze contra-remonstrantse spotprent is de bezetting per wagen aangegeven.

Poppius en zijn echtgenote niet meer in Gouda mogen verblijven. Op 5 juli moesten de in Dordt veroordeelde remonstrantse predikanten zich alweer in Den Haag melden. Daar op het Binnenhof werd hun door de Staten-Generaal de 'Acte van Stilstand' ter ondertekening voorgelegd, waarmee zij officieel moesten afzien van verdere kerkelijke bediening. Toen zij weigerden deze verklaring te ondertekenen, werden zij als 'verstoorders van de openbare vrede' aangemerkt en kregen zij aangezegd dat zij de Republiek moesten verlaten. De veroordeelden mochten aangeven naar welke bestemming hun voorkeur uitging. Poppius gaf samen met tien medebroeders te kennen naar Waalwijk te willen, net buiten het grondgebied van de Republiek. Het gezelschap werd op boerenkarren gezet en nabij Waalwijk langs de kant van de weg achtergelaten. Op de eerste kar die uit Den Haag vertrok zat Poppius. Maar hij was niet alleen. Ook nu had hij zijn echtgenote aan zijn zijde.¹⁸ Françoise was wellicht meegekomen naar Den Haag in de hoop dat zij met haar voorname contacten nog iets kon doen aan het lot van haar man, maar dat zou vergeefs zijn geweest.

Naast de elf uitgezette synodedeelnemers arriveerden nog diezelfde maand, juli 1619, nog eens zeven ambtgenoten in Waalwijk, die eveneens tot verbanning waren veroordeeld op beschuldiging van samenspanning

Boere Praetjen over d'Arminiaensche uyt-vaert. Contraremonstrantse spotprent. Te zien is hoe de door de Synode van Dordrecht veroordeelde remonstranten met hun gezinsleden op boerenkarren richting het zuiden worden getransporteerd. Op de eerste wagen zitten Poppius en zijn echtgenote.

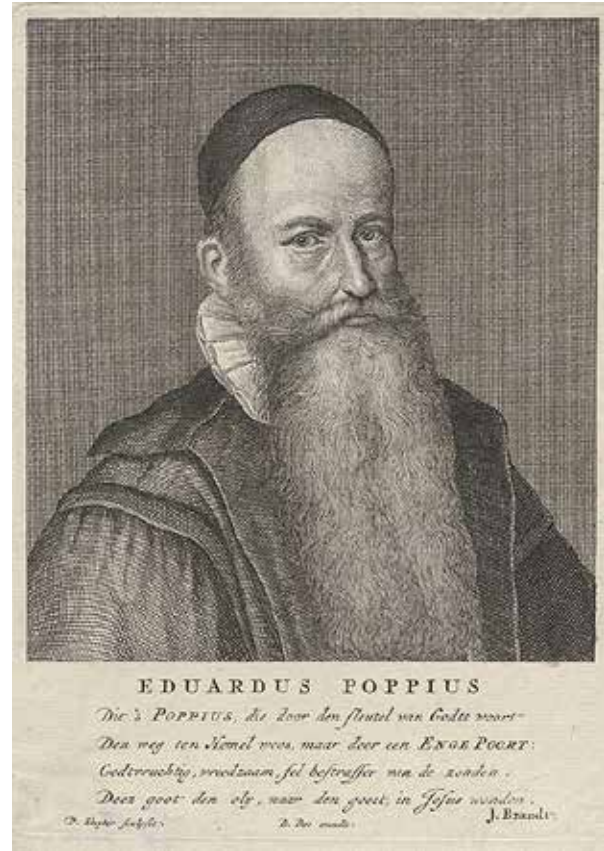

tijdens een vergadering in Rotterdam. Onder hen was ook Poppius' Goudse ambtgenoot Harboldus Thombergius. Zij logeerden in herbergen en particuliere huizen en startten het onderling overleg om tot de oprichting van een eigen kerkgenootschap te komen, dat uiteindelijk de Remonstrants Broederschap zou gaan heten. Ook andere geschorste predikanten kwamen daartoe naar Waalwijk. Ze overlegden ook hoe ze hun kudde, die zij herderloos hadden moeten achterlaten, zouden kunnen troosten en bemoedigen. Het was Poppius die al op 31 juli 1619 een *Christelijke Vermaning* voor zijn Goudse gemeente schreef, die gedrukt werd en in Holland verspreid.¹⁹ Half september werd besloten door te reizen naar Antwerpen, om daar op een bijzondere vergadering de organisatie van een clandestien kerkgenootschap verder uit te werken. Een belangrijk onderdeel daarbij was fondswerving en verdeling van middelen, via collectes onder geestverwanten. Poppius maakte daartoe een opzet.²⁰

Terug in Gouda

De Remonstrantse Broederschap werkte hard aan het opzetten van een structuur die behulpzaam zou zijn bij het herwinnen van het verloren terrein. Daartoe werd de Republiek in zes kwartieren onderverdeeld, die bediend zouden worden door in het geheim terugkerende predikanten. Aan het hoofd daarvan kwamen zes directeuren te staan, onder wie Poppius. Zij zouden het kerkgenootschap voorlopig vanuit Antwerpen besturen. Vanaf maart 1620 durfde hij zich ook zelf op verboden grondgebied te wagen, om in en rond Gouda zijn herderloze remonstrantse kudde te bedienen.

Lang kon zijn terugkeer in de stad niet geheim blijven. De remonstranten werden op de hielen gezeten door de felle Goudse baljuw en schout Anthonie Cloots, die er alles aan deed heimelijke kerkvergaderingen te ontdekken en te verstoren. De spanning was te snijden in de stad en de kerkstoringen en hoge boetes die werden opgelegd door de Goudse justitie leidden tot verzet en ordeverstoringen. De terugkeer van Poppius was in dit opzicht olie op het vuur. Op 13 december 1621 preekte hij bij Het Slot, staande op een 'voet of stijl' van de molen. De

Poppius

samengekomen gelovigen trokken de aandacht van de stadswachten, die besloten met scherp te schieten om de massa uiteen te drijven. Een kogel sloeg vlak boven het hoofd van de predikant in de molen. Een woedende menigte dreigde de schutters te lynchen en trok rellend door de stad. Twee weken later, op de avond van Tweede Kerstdag, preekte Poppius opnieuw onder de molen. Ook toen liep dit uit op ongeregdheid.²¹

Poppius zocht daarnaast ook de confrontatie met Bartholomeus Nicolai, een van de Goudse gereformeerde predikanten die de plek van de verbannen remonstranten had ingenomen. Deze dominee deed er alles aan om remonstrantsgezinde gelovigen te bewegen terug te keren naar de Sint-Jan en voortaan de 'ware gerefor-

meerde leer' te volgen. Poppius besloot hem een brief te schrijven, waarin hij hem beschuldigde op onchristelijke wijze de vervolging van remonstranten door de Goudse magistraat en de fanatieke baljuw Cloots goed te keuren en te ondersteunen. Directe aanleiding voor de brief was de behandeling die Poppius' echtgenote Françoise ten deel was gevallen. Zij woonde inmiddels in Utrecht, maar kwam begin november 1621 naar Gouda om in de stad zaken af te wikkelen, met name de verkoop van hun huis in de Spieringstraat. Zij wist deze riante woning te verkopen aan een prominente Gouwenaar, de stadsdokter Martinus Bloncq.²²

Door deze transactie raakte het stadsbestuur op de hoogte van haar aanwezigheid in de stad. Zij werd op 18 november 'boven' ontboden op het stadhuis, waar zij stevig aan de tand werd gevoeld over de redenen van haar komst. Ze werd ervan beschuldigd 'boecxkens, brieven en andere calumnieuse lasterschriften, afkomstig van haar man, en medecomplizen', in de stad te verspreiden en het gezag van de overheid te ondermijnen. Vandaar dat zij van de magistraat de aanzegging kreeg om de stad binnen enkele uren te verlaten, met medeneming van haar twee minderjarige kinderen. Françoise, die ook nog zwanger was, verweerde zich heftig tegen dit vonnis en kwam de volgende dag om 9 uur terug om een schriftelijke kopie van dit vonnis te eisen en een redelijke termijn om haar zaken af te handelen. Ook vroeg ze of haar dochtertje van 9, die in de stad 'op handwerk

besteed was', mocht blijven. Alle verzoeken werden resoluut afgeslagen door de magistraat en ze kreeg te horen dat gepast geweld gebruikt zou worden als ze zich niet snel uit de voeten zou maken.²³

Poppius was woedend over de behandeling die zijn vrouw en kinderen ten deel was gevallen en vroeg Nicolai of hij het met zijn geweten in overeenstemming kon brengen dat een eerbare vrouw zo behandeld werd en kinderen gestraft werden voor de daden van hun ouders. Nicolai bracht de volgens Poppius als betrouwbaar bedoelde brief vervolgens onder de aandacht van de magistraat en kerkenraad. Poppius op zijn beurt besloot deze brief daarom maar zelf in druk openbaar te maken, inclusief het vonnis tegen zijn vrouw en een troostende brief aan zijn gemeenteleden. Daarin opende hij vol de aanval op de stedelijke overheid, die hem 'als een beusel-cloot in vreemde landen [had] doen dwalen' en de vrijheid van consciëntie van hem en zijn volgelingen zwaar had aangetast.²⁴

Volgens Poppius zou baljuw Cloots hem 'een schelm, vlees-dief, zielmoorder etc' genoemd hebben en gedreigd hem met zijn tanden te zullen verscheuren als hij hem te pakken zou krijgen. Maar ook Françoise had de toorn van Cloots opgeroepen. Zij had ooit samen met hem op de trekschuit naar Den Haag gezeten. Zonder haar te herkennen. Toen hij tegenover medereizigers tekeer ging over de remonstranten had zij hem daarover aangesproken, waarop hij – volgens Poppius – amper weerwoord had, maar slechts stamelde: 'ghij liegt het'. Nu had hij wraak genomen met de harteloze aanpak van Françoise. 'O eertijts vry-genaemde stadt van der Goude', zo besloot Poppius zijn brief, waarom hebt u het zover laten komen?²⁵

Nicolai liet zich de aantijgingen van zijn erudiete remonstrantse voorganger ('hoe geleerder, hoe verkeerder') niet aanleunen en reageerde met een *Clær ende noodwendighe antwoorde*. In dit pamflet verdedigde hij het optreden van het stadsbestuur, ontkende hij dat Poppius' kinderen waren gedeporteerd ('alleen maar met hun moeder meegestuurd') en opende hij fel de aanval op Françoise, die veel minder onschuldig zou zijn geweest dan haar man beweerde. Volgens de Goudse

19. [E.Poppius], *Christelicke vermaninghe vande ghetrouwe herders (teghenwoordigh uytlanch sijnde) aen haer bedruckte gemeente*, [z.pl.] 1619. In hetzelfde jaar verscheen [E. Poppius], *Ghebedt der verdruckte ende bedroefde Ghemeente Iesu Christi inde Vereenichde Nederlanden ende voornemelick inde Provincien van Hollant. Tot Godt ende den Vader Iesu Christi* [z.pl.] 1619.

20. J. Tideman, *De stichting der Remonstrantsche Broederschap, 1619-1634, uit en met de oorspronkelijke bescheiden*, deel 1 (Amsterdam 1871) passim.

21. Poppius, *Twee brieven*, 13-15.

22. SAMH: Huizenboeken Matthijs, Spieringstraat.

23. Kopie van het vonnis van 11-11-1621. Afgedrukt in Poppius, *Twee brieven*. Zie ook Brandt, *Historie der Reformatie*, IV,

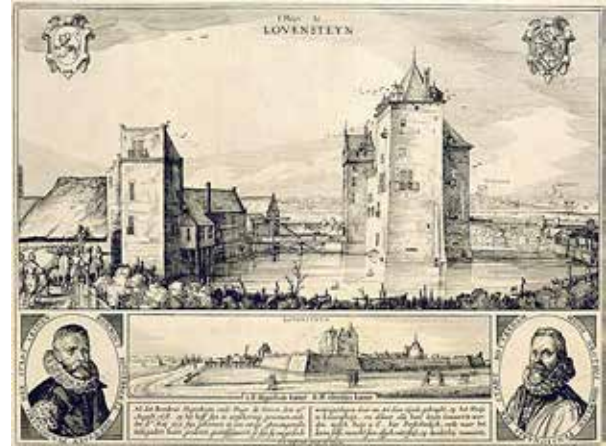
24. Poppius, *Twee brieven*, 2.

25. Poppius, *Twee brieven*, 19 en 35.

dominee lag menigeen nog vers in het geheugen ‘wat voor onhebbelijcke propoosten [beweringen] zij so hier ende daer uytgesmeten heeft’. Bovendien zouden de twee oudere kinderen van Poppius hun ouders fanatiek ondersteunen in hun clandestiene activiteiten. Poppius zelf beschuldigde hij ervan een bloedbad in de stad geriskeerd te hebben door bij nacht en ontij bijeenkomsten met zijn oproerige aanhang te houden. In bijna literaire taal beschuldigde Nicolai zijn opponent ervan ‘alle dese dingen van eene stoffe op het aenbeeldt der onwaerheyd met de hameren der leugenen gesmedet’ te hebben.²⁶

Het duurde niet lang of Poppius liet een dupliek van de persen komen, waarin hij op zijn beurt weer de ‘grootte ende grove mis-slaghen’ van Bartholomeus Nicolai trachtte bloot te leggen. In dit geschrift liet hij ook Françoise uitgebreid aan het woord, die Nicolai op de man af vroeg of het niet genoeg was dat de overheid haar en haar onschuldige kinderen zo hartvochtig uit de stad had gegooid, aangezien hij haar nu ook nog eens in haar eer had aangetast met allerlei leugens en loze beweringen over haar. Ook weersprak ze de beschuldigingen dat haar twee oudsten zich in Gouda schuldig hadden gemaakt aan opruiing. De oudste woonde gedurende haar ballingschap niet in de stad en had nu maar enkele dagen in gezelschap van zijn moeder verkeerd. Hij was ruim voor de publicatie van het vonnis alweer vertrokken, zonder met iemand over religieuze aangelegenheden te hebben gesproken. Haar tweede zoon, 14 jaar oud, woonde ten tijde van de gerechtelijke uitspraak tegen Françoise al een jaar in Den Haag.²⁷

Françoise liet het er ook niet bij zitten en reisde naar Den Haag om de president en verschillende raadsheren van het Hof van Holland aan te spreken over wat haar in Gouda was overkomen. Haar adellijke achtergrond bood haar blijkbaar mogelijkheden om tot op het hoogste niveau haar beklag te doen, zonder dat dit trouwens tot resultaat leidde.²⁸ De kaarten waren immers al geschud. Ook haar man werd het te heet onder de voeten in Gouda en trok noordwaarts, om zich in Noord-Holland in te zetten voor de Remonstrantse Broederschap.

Slot Loevesteyn, de staatsgevangenis waar Poppius in 1624 overleed.

Gevangenschap

Een jaar nadat hij zich in Gouda uit de voeten had gemaakt, op 23 januari 1623, werd Poppius samen met zijn collega Carolus Niellius in Haarlem gearresteerd door de plaatselijke schout en zijn rakkers. Hij probeerde nog via een ladder te ontkomen, maar werd halverwege gegrepen.²⁹ Slechts gekleed ‘in nachttabbert met bonte muts op het hoofd en mijn calserotten [viltent pantoffels]’, werd hij afgevoerd naar de gevangenis. Het eerste wat hij daar deed was vragen om pen en papier, zodat hij Françoise kon geruststellen. Hij schreef ruimte, warmte en goede moed te hebben en vroeg haar goed te zorgen voor hun kinderen, oude en jonge, en ook zijn schoonmoeder de groeten over te brengen.³⁰

Kort na de arrestatie van deze twee directeuren van de Remonstrantse Broederschap, die in Haarlem waren om te bemiddelen tussen twee ruziënde groepen aanhangers, werd een moordcomplot ontdekt tegen stadhouder prins Maurits. Het idee daarvoor kwam van een zoon van Johan van Oldenbarnevelt, die onder meer de remonstrantse predikant Henricus Slatius erbij betrok. Deze ontdekking wakkerde in het hele land de vrees voor ondermijnende activiteiten van remonstranten sterk aan en de Haarlemse justitie probeerde – in nauwe samenwerking met het Hof van Holland – nu ook Poppius en Niellius in verband te brengen met de aanslagplannen.³¹

Beide arrestanten werden stevig aan de tand gevoeld; Poppius twee dagen lang (2 en 3 februari). De tekst van het verhoor is bewaard gebleven. Hij werd over van alles ondervraagd: welke schuilnamen hij gebruikte, waar hij geld had ingezameld, wanneer hij had gepreekt, wie hem hadden geholpen om zich schuil te houden en waarover hij met een jezuïetenpater had gesproken. Bovenal wilden zijn ondervragers echter weten wat hij wist van het complot. Bijvoorbeeld of het klopte dat hij Niellius daarover had horen zeggen ‘dattet noch te vrouch was, mer dattet peerken ofte appelken eerst ryp moste zyn,

26. B. Nicolai, *Claer ende noodwendighe antwoorde Bartholomaei Nicolai, dienaer des H. Evangelij binnen der Goude op sekere ongefondeerde beschuldigingen met dewelcke sijn persoon teghens alle waerheydt beswaert wordt van D. Eduardo Poppio* [z.pl.] 1620, passim.

27. E. Poppius, *Aenwysinghe vande groote ende grove mis-slaghen D. Batholomaei Nicolai, Contra-Remonstrantsch predikant binnen ter Goude van hem tegen waerheydt ende liefde begaen, in sijn boeckgen, ghedruckt onder den tijtel: Clare ende Noodtwendighe antwoorde &c. Tot voorstandt van de goede sake der Remonstranten in 't ghemeyn ende specialijck vande Remonstrantsche Gemeynte ende Leeraers binnen ter Goude, by forme van een brief aen D. Bartholomaeum Nicolai gestelt, met een Voor-reden ende Na-reden aen de Remonstrantsche Gemeynte Christi binnen ter Goude, ende aen de selve in gheschrijfte ghesonden* (z.pl. 1622)

28. Zo blijkt uit: Poppius, *Groote en groove mis-slaghen*, 88.

29. B. Tideman Jzn, *De remonstranten in Haarlem. Herinneringen en wenken bij het verlaten der oude en het betrekken van de nieuwe kerk de remonstranten te Haarlem* (Haarlem 1887), 21.

30. *Brief van Eduardij Poppij, voor desen predicant der Ghemeynte Christi binnen der Goude: ghevangen om de waerheydt Christi tot Haerlem. Wt de ghevanckenisse ghesonden, aen syn Huysvrouw Franzoyse van Wassen-hove, Ghedruckt buyten Haerlem 1623* [Knuttel 2029]. [2029?]

31. Noord-Hollands Archief Haarlem, Stadsbestuur Haarlem, inv. nr. 6894: Stukken betreffende de procedure tegen de uit de stad gezette en gevangen genomen remonstrantse predikanten Eduardus Poppius en Carolus Niellius.

32. A. van Deursen, *Bavianen en Slijkgeuzen. Kerk en Kerkvolk ten tijde van Maurits en Oldebarnevelt* (Assen 1974) 365.

33. Noord-Hollands Archief Haarlem, Stadsbestuur Haarlem, inv. nr. 6894: Stukken betreffende de procedure tegen de uit de stad gezette en gevangen genomen remonstrantse predikanten Eduardus Poppius en Carolus Niellius. Zie ook Brandt, *Historie der Reformatie*, IV, 873-894.

t’welck het noch niet en was’ en of hij wist wie bij het complot betrokken waren.

Poppius antwoordde op de meeste vragen heel feitelijk, bijvoorbeeld dat hij lang in Amsterdam had verbleven en zowel daar als in Utrecht behoorlijke sommen geld voor de remonstranten had ingezameld. Ook bevestigde hij een van de directeuren van de Remonstrantse Broederschap te zijn. Maar van enige betrokkenheid bij of voorkennis van de moordplannen op prins Maurits gaf hij in zijn antwoorden geen blijk. De Gecommitteerde Raden, die namens de Staten van Holland naar Haarlem waren gestuurd om er zeker van te zijn dat stevig doorgepakt zou worden, drongen erop aan beide predikanten desnoods op de pijnbank te leggen, maar dat weigerden de Haarlemmers.³² Het complot werd dan ook niet genoemd in het uiteindelijke vonnis.

Op 10 mei 1623 werd uitspraak gedaan in de zaak. De Haarlemse schout Cornelis Willemsz van Teijlingen legde hem een ‘hartneckich drijven der remonstrantscher secte’ ten laste, tot uitdrukking komend in het – tegen het verbod van de Staten-Generaal – terugkeren op het grondgebied van de Republiek, het beleggen van diverse verboden bijeenkomsten van remonstranten in Haarlem, het clandestien inzamelen van gelden en het zich gedragen als directeur van een verboden kerkgenootschap. De Haarlemse schout bracht daarnaast in herinnering dat Poppius tot twee keer toe ook in Gouda grote onrust had veroorzaakt. Op deze gronden werd Poppius, net als zijn medebroeder Niellius, veroordeeld tot betaling van de proceskosten en levenslange opsluiting op Slot Loevestein, de staatsgevangenis waar alle tot lange gevangenisstraffen veroordeelde remonstrantsgezinden – onder wie ook Hugo de Groot – naartoe werden gebracht.³³

Loevestein

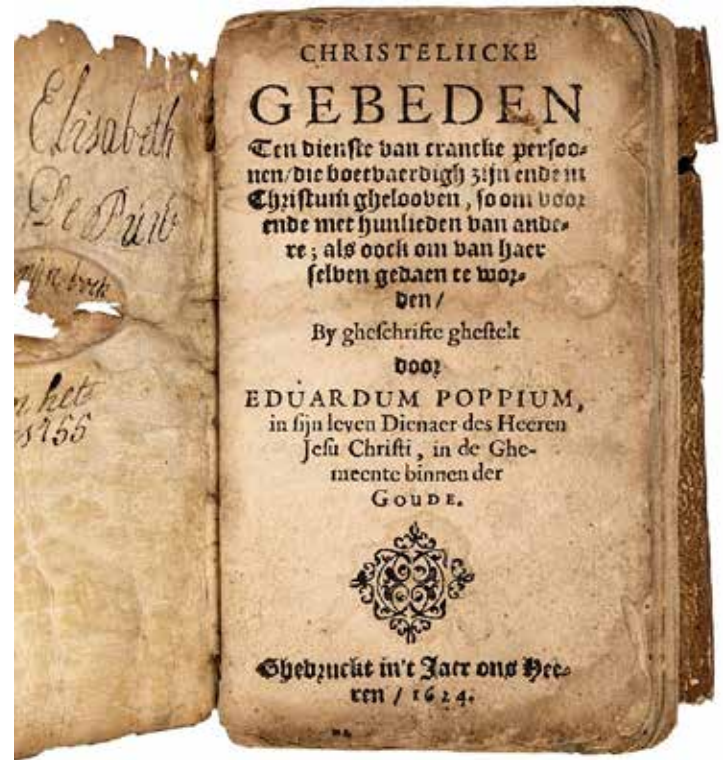
In de nacht van 14 op 15 mei 1623 werden Poppius en Niellius in een overdekte wagen naar Den Haag overgebracht. Daar verbleven ze nog tien dagen in een ‘ijzeren kamer’, waarna ze op 25 mei in een wagen en daarna met de boot op de midden in de rivier de Merwede gelegen staatsgevangenis van Slot Loevestein aankwamen.

Tien weken moesten beide mannen daar dezelfde kamer delen. Op 10 juli wisten zij gedaan te krijgen dat hun echtgenotes en kinderen een keer per maand op bezoek mochten komen, waarna Françoise haar man voor het eerst weer in de armen kon sluiten.

Vooral Poppius had het erg zwaar met zijn leven in onvrijheid. Ook de fysieke ontberingen eisten hun tol. Op 14 januari 1624 werd hij zwaar ziek. Zijn toestand ging snel achteruit. Met Françoise aan zijn zijde overleed hij op 9 maart 1624. Enkele dagen later werd zijn stoffelijk overschot aan wal gebracht in het nabijgelegen Gorinchem, waar hij ook begraven werd.

Françoise moest het nu verder alleen zien te redden met haar vijf kinderen. De oudste twee konden inmiddels al zelf in hun onderhoud voorzien, maar de jongste drie waren nog minderjarig. Bekend is dat de kleine remonstrantse gemeente van Gouda nog lang financieel heeft bijgesprongen. Poppius werd daar zeker niet snel vergeten. Nog in het jaar van zijn overlijden verscheen een klein boekwerkje met *Christellicke gebeden* van zijn hand, waarschijnlijk gedrukt door de Goudse boekdrukker Pieter Rammazeyn. Op de titelpagina wordt hij aangeduid als ‘in sijn leven Dienaer des Heeren Jesu Christi, in de Ghemeente binnen der Goude’, hoewel hij dat formeel al vijf jaar niet meer was. Voor zijn voormalige geloofsgenoten, die dit boekje in zakformaat bij zich konden dragen, was hij dat blijkbaar nog steeds.

Petrus, de oudste zoon van Eduardus Poppius, heeft het gedachtegoed van zijn vader na diens dood levend proberen te houden met het uitgeven van nog enkele andere boekwerkjes. Petrus woonde in 1623 aan de Nieuwe Gracht bij de Munt in Amsterdam en kreeg toestemming van zijn ouders om op 6 april van dat jaar in Haarlem in het huwelijk te treden met jonkvrouwe Suzanna van Wijngaerden, net als zijn moeder telg uit een adellijk geslacht.³⁴ Hij vestigde zich als boekverkoper aan de Herenstraat in Amsterdam, in een pand genaamd In den Ouden Appel-boom.³⁵ Twee keer nam hij het initiatief om een geschrift van zijn vader op de persen te laten leggen. In 1627 was dit een *Handt-boecxken van de Gheboden Godts ende Iesu Christi* en een jaar later *Christellicke ghebeden ten dienste van crancke personen*, een uitge-

Gebedenboekje van Poppius, kort na zijn overlijden in 1624 uitgegeven. Van dit boekje is in Nederland maar één exemplaar bekend (collectie P.H.A.M. Abels, Gouda)

breidere editie van het boekje *Christellicke gebeden* uit 1624.

Ook een andere Amsterdamse boekverkoper, Jacob Aertsz Colom, gaf al kort na het overlijden van Eduardus Poppius een werk van hem uit. Op de titelpagina van dit in 1626 verschenen boek *Siecken-troost. Dat is: Aensprake, onderwijsinge ende vermaninghe aen de crancke luyden*, staat een gravure van Poppius ten voeten uit, die gezeten is aan een het ziekbed van een man. Hier zien we de Goudse predikant aan het werk, op een manier die klaarblijkelijk zeer geacht en gewaardeerd werd in Gouda. Iemand met sterke pastorale gaven, die oog had voor de geestelijke noden van zijn gemeenteleden. Naast deze prent zijn er ook nog twee portretten van Poppius overgeleverd, een bij zijn leven gemaakt door W. van

Poppius aan het ziekbed. Titelpagina van een gebedenboek van zijn hand uit 1626 (collectie P.H.A.M. Abels, Gouda)

Delft in 1619, toen hij 52 jaar was, en een postuum door W. van P. Sluyter en B. Bos. Bij het laatste portret maakte de remonstrantse geschiedschrijver Geraert Brandt een gedicht, waarin hij hem Godvruchtig, vreedzaam en een fel bestraffer van de zonden noemde.³⁶

Hoe het Poppius' weduwe Françoise verder vergaan is,

34. Utrechtse archieven, Trouwboek NH Kerk, 6-4-1623.

35. Koninklijke Bibliotheek, Short Titel Catalogue Netherlands (srcn); titels uitgegeven door Petrus Poppius.

36. Brandt, *Historie der Reformatie*, IV, 666.

37. Stadarchief Leiden, bonboek, 61. 15 invent 155; geregistreerd 1-1-1656.

38. S.A.C. Dudok van Heel, 'Enkele observaties bij het portret van een 83-jarige dame uit 1634 door Rembrandt', in: *Amstelodamum. Maandblad voor de kennis van Rembrandt* 79 (1992), 6-15.

blijft onduidelijk. Ze lijkt niet te zijn hertrouwd, want in mei 1659, toen zij in Leiden een deel van een huis aan de Rapenburg erfde van Ghilein Zegers van Wassenhove, werd zij nog steeds aangeduid als de weduwe van Eduardus Poppius.³⁷ Deze vermelding in het archief maakt meteen duidelijk, dat de 83-jarige vrouw die Rembrandt in 1634 schilderde, onmogelijk Françoise kan zijn, hoewel dit op de achterzijde staat vermeld.³⁸ Haar beeltenis zal ons dan ook waarschijnlijk nooit voor ogen komen, maar op basis van het bovenstaande verhaal mag zij zeker in herinnering blijven als een sterke vrouw, die haar echtgenoot door dik en dun bleef steunen toen hij vermalen werd in de kerkelijke en politieke conflicten van zijn tijd.

De Jonkman van Gouda, De Pastoor van Tergouw en de hond die niet blafte

Wil Arts m.m.v. Jan Willem Klein

66

Tidings 2020

Portret van Charles Reade toegeschreven aan Charles Mercier
(collectie National Portrait Gallery, London. <http://npg.org.uk/collections/search/portrait/mw05240/Charles-Reade>)

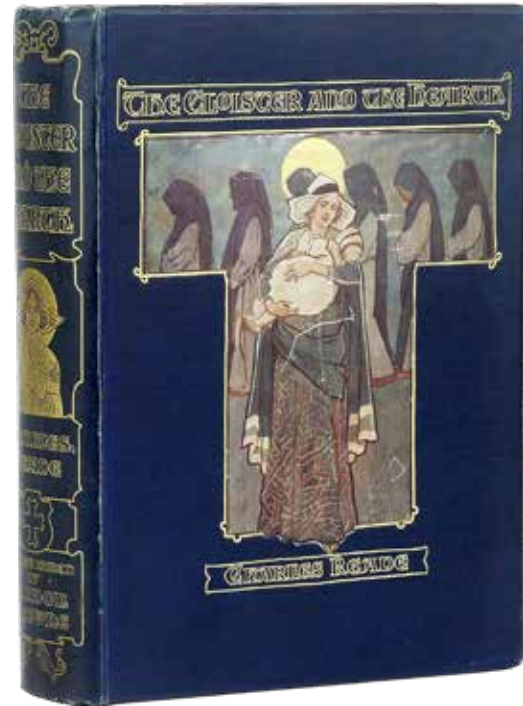
Dat het historische Gouda de belangrijkste plaats van handeling in een bejubelde Engelstalige roman is, is iets uitzonderlijks. Zo'n roman wil menig in de lokale geschiedenis geïnteresseerde Gouwenaar graag in de boekenkast hebben staan. Het Erasmus Genootschap Gouda was dan ook blij verrast toen het een paar jaar geleden een onverwachte gift uit Bennekom ontving. René van der Schans schonk een kleine verzameling van edities van de uit 1861 daterende vuistdikke historische roman *The Cloister and the Hearth, a tale of the middle ages* geschreven door Charles Reade (1814-1884).

De gift bestond uit vier verschillende Engelstalige edities van deze roman, een drietal Duitse vertalingen, een tweetal Nederlandse bewerkingen/vertalingen en een Amerikaanse stripversie. Tot slot was er een boek van de Amerikaanse hoogleraar letterkunde Albert Morton Turner, waarin deze minutieus onderzoekt op welke bronnen Reade zich bij het schrijven van deze roman baseerde.

Deze gift roept een aantal vragen op: Waarom was het Erasmus Genootschap Gouda de begiftigde? Welk verhaal bevat de roman en wat wordt er over het historische Gouda verteld? Berust dit verhaal op feit of fictie of allebei? Hoe werd het boek in Nederland in het algemeen en Gouda in het bijzonder ontvangen? Maar eerst dient een andere vraag te worden beantwoord. Bij veel lezers zal geen belletje zijn gaan rinkelen bij het horen van de naam van de schrijver en de titel van het boek. Hoe bekend is en was Charles Reade eigenlijk en hoe bejubeld zijn roman?

Auteur en boek

Charles Reade werd geboren in Ipsden in Oxfordshire en studeerde in Oxford. Na zijn afstuderen was hij tot aan

Door Gordon Browne fraai geïllustreerde editie van *The Cloister and the Hearth* (Londen 1912). (collectie Erasmus Genootschap Gouda, foto Bas van Beukering).

zijn dood als fellow verbonden aan Magdalen College, ook in Oxford. Tevens werd hij op een gegeven moment als advocaat toegelaten tot de Londense balie, maar hij beschouwde de eerste functie – toen hij eenmaal de doctorshoed had verworven – min of meer als een sinecure en de advocatuur oefende hij nooit uit. Hij verdiende zijn geld na zijn promotie voornamelijk met schrijven en regisseren. Zijn toneelstukken waren redelijk succesvol, maar hij werd pas echt populair als romanschrijver.

Zo werd hij door zijn tijdgenoten wel met Charles Dickens en Wilkie Collins vergeleken en achtten sommigen hem indertijd de grootste schrijver van historische vertellingen in het Verenigd Koninkrijk sinds Sir Walter Scott.¹ Van haast iedere roman die Reade schreef maakte

1. William J. Entwistle & Eric Gilett, *The Literature of England A.D. 500-1960* (Londen 1962), 127.

hij een goed gedocumenteerde aanval op maatschappelijke misstanden. Grote indruk maakten bijvoorbeeld *It is never too late to mend* (1856), dat een aanval was op de slechte toestanden in de Engelse gevangenissen van die tijd, en *Hard Cash* (1863), dat de slechte behandeling van geesteszieken in particuliere psychiatrische instellingen aan het licht bracht. In zekere zin gold dat ook voor *The Cloister and the Hearth* dat wel zijn bekendste en volgens veel critici ook zijn beste boek is.

Het is behalve een historische roman ook een felle aanklacht tegen de praktijken die in de late middeleeuwen gangbaar waren in de kerk. Sir Arthur Conan Doyle, de schepper van Sherlock Holmes, noemde aan het eind van de 19e eeuw dit boek zijn favoriete roman. Hij zei desgevraagd (in vertaling): 'Ik zou niet weten waar ik een roman kan vinden waarin de hoogste kwaliteiten van hoofd en hart zo goed samen gaan als in dit boek.'² De dichter en schrijver Algernon Swinburne schreef ongeveer tegelijkertijd (in vrije vertaling): 'De verscheidenheid van geschetste levens, de krachtadigheid van acties, de doelgerichtheid en het haast vanzelfsprekende meesterschap dat bij iedere stap van ieder stadium van het fictieve verhaal wordt vertoond, zouden op zichzelf al genoeg redenen moeten zijn om *The Cloister and the Hearth* onder de grootste meesterwerken van de vertelkunst te plaatsen [...]'.³ In hetzelfde essay ging Swinburne uitgebreid in op een geagiteerde discussie die door de Engelstalige literaire wereld in het begin van de jaren zestig van de 19e eeuw werd gevoerd. Het punt van discussie was of George Eliots *Romola* een grootser boek was dan Reades meesterwerk. Die discussie kwam bijvoorbeeld aan de orde in Oscar Wildes essay *The Decay of Lying – An Observation* dat in 1889 verscheen.⁴ Het is een socraatische dialoog over kunst en natuur die in de bibliotheek van een landhuis wordt gevoerd door twee karakters: Vivian, een *l'art-pour-l'art*-estheet, en Cyril, een kunstliefhebber die het devies *natura artis magistra* als richtsnoer lijkt te hanteren. Vivian betoogt op een gegeven moment (weer in vertaling) '[D]at hij niets triester kent uit de literatuurgeschiedenis dan de kunstenaarsloopbaan van Charles Reade. Hij schreef een wonderschoon boek *The Cloister and the Hearth*, een boek dat zoveel

Amerikaanse stripversie van *The Cloister and the Hearth* daterend uit 1949 en als no. 66 verschenen in de reeks *Classics Illustrated* (collectie Erasmus Genootschap Gouda, foto Bas van Beukering)

beter is dan (George Eliots, w.a.) *Romola* zoals dat weer zoveel beter is dan (haar, w.a.) *Daniel Deronda*. Hij verdede de rest van zijn leven met een waanzinnige poging om modern te zijn, de publieke aandacht te richten op de toestand van onze gevangenissen en het bestuur en

2. A. Conan Doyle, 'My favourite novelist and his best book', *Munseys Magazine*, January 1889, 602-606.

3. Algernon Swinburne, *Miscellanies* (Londen 1886), 271-302.

4. *The Works of Oscar Wilde* (Londen 1963) 825-843.

5. George Orwell, *Complete Works* (Londen 1998), XII, 232-234.

beheer van onze particuliere krankzinnigengestichten.’

In de 20e eeuw raakte Reades werk echter allengs uit de gratie. George Orwell is daarover wat ambivalent in een essay dat hij in 1940 in *The New Statesman and Nation* schreef (opnieuw in vertaling):

‘Omdat de boeken van Charles Reade in goedkope edities worden uitgegeven, mag men veronderstellen dat hij nog steeds zijn volgers heeft, maar het is ongebruikelijk iemand te ontmoeten die hem uit vrije wil heeft gelezen. Bij de meeste mensen schijnt zijn naam, op zijn best, een vage herinnering op te roepen aan het ‘doen’ van *The Cloister and the Hearth* als een vakantietaak. Ze worden er niet gelukkiger op als ze worden herinnerd aan juist dit boek [...]. Reade schreef verscheidene saaie boeken en *The Cloister and the Hearth* is er een van. Maar hij schreef ook drie romans waarvan ik zou wedden dat ze het verzamelde werk van [...] George Eliot overleven [...]’.⁵

René van der Schans was het met Orwells typering kennelijk niet eens. Hij staat daarin niet alleen. Vandaag de dag zijn op internet liefs 124 verschillende edities van Reades beroemdste boek te koop. De laatste moderne edities dateren van 2007 en 2013. De meeste vroegere edities zijn nog steeds antiquarisch verkrijgbaar. De prijzen variëren aanzienlijk. E-book versies zijn gratis te downloaden. Papieren versies zijn veelal zelfs in gebonden staat relatief goedkoop te krijgen, zo rond de € 5 à € 10. Een Engelse eerste druk kun je al kopen voor € 115, maar een eerste Amerikaanse druk is duurder tot zelfs \$ 425 toe. Een *collector's item* blijkt de Amerikaanse stripversie te zijn. Een ongeschonden, piekfijn exemplaar van de eerste druk brengt meer dan \$ 100 op.

Gouda in de roman

Als je slechts naar de titels van de twee Nederlandse bewerkingen/vertalingen kijkt, wordt al duidelijk dat Gouda de belangrijkste plaats van handeling is. Kennelijk voldeed om verkoopredenen een letterlijke vertaling als ‘Het klooster en de huiselijke haard’ niet. In 1870 publiceerde S.J.H. van Noorda bij de Gebroeders Binger in Amsterdam namelijk in drie delen *De Jonkman van Gouda. Een Hollandsch verhaal uit de XVde eeuw naar het Engelsch*

van “Ch. Reade”. In 1913 volgde een nieuwe vertaling, nu in twee delen, bij G.F. Callenbach in Nijkerk, getiteld *De Pastoor van Tergouw. Een verhaal uit de middeleeuwen*.

Meer duidelijkheid krijgen we nog als we kijken naar wat Reade zoal te vertellen heeft. In de inleiding verwijst hij naar een in draaglijk Latijn geschreven, beschimmelde kroniek waarin het tragische verhaal wordt verteld van twee 15e-eeuwse geliefden, Gerard Eliasz en Margaretha Brandt. Die kroniek is echter zo kort en bondig in het beschrijven van hun levens dat Reade zich geroepen voelde zijn verbeeldingskracht aan te spreken om hun

Titelblad van de uitgave door Paullus Merula van het *Compendium Vitae van Erasmus (Leiden 1607)*. (gedigitaliseerde versie van het exemplaar UB Gent, books.google.nl)

geschiedenis tot leven te wekken. Het verhaal begint in het Hollandse stadje Tergouw (Gouda), waar de eenvoudige lakenkoopman Elias en zijn vrouw Catharina wonen met hun schare kinderen. Een van die kinderen is de al eerder genoemde Gerard, die door zijn ouders is voorbestemd voor het priesterschap. Deze wordt echter, terwijl hij de eerste lagere wijding van lector reeds heeft ontvangen, hevig verliefd op Margaretha, de dochter van een Zevenbergse geleerde chirurgijn. Vanaf dat moment is zijn leven een worsteling. Wat te kiezen: celibaat of huwelijk, klooster of huiselijke haard? Daar komt nog bij dat de geliefden worden dwarsgezet door de hebzuchtige en schurkachtige Goudse burgemeester Gijsbrecht van Swieten. De geliefden verlopen zich zonder dat zijn ouders dat weten. Als ze echter voor het altaar in Zevenbergen staan, wordt de huwelijksplechtigheid verstoord door iemand die uit geldzuchtige overwegingen – hij wil worden afgekocht – bezwaar maakt tegen het voltrekken van het huwelijk omdat Gerards ouders er niet mee akkoord zijn. De Goudse burgemeester, die in het geheim de erfenis van de grootvader van Margaretha heeft verdonkeremaand, ziet in dat de slimme en geschoolde Gerard een gevaar vormt voor zijn geldkist. Hij maakt gebruik van een klacht van vader Elias en laat diens zoon opsluiten in de toren (sic!) van het Goudse stadhuis. Gerard, geholpen door een zus en broer, ontsnapt echter en slaat op de vlucht. Via Duitsland reist hij naar Italië waar hij zijn brood wil verdienen als kopiist en illustrator van handschriften. Als hij maar goed spaart, denkt hij, heeft hij genoeg geld om naar Holland terug te keren om toch met Margaretha te kunnen trouwen. Op reis naar en in Italië beleeft hij allerlei hachelijke avonturen. Margaretha – die in verwachting blijkt – en haar vader zijn inmiddels om de schande te ontlopen naar Rotterdam verhuisd om daar haar kind te baren. De pas geboren zoon wordt naar zijn vader vernoemd en krijgt bij de doop dus de naam Gerard. Twee luie en jaloerse broers van Gerard, uit op een groter deel van de erfenis, laten hem op initiatief van de Goudse burgemeester per brief weten dat zijn geliefde is overleden. Hij kiest daarop voor het klooster en wordt dominicanermonnik. Volgens trekt hij als welbespraakt prediker door Europa

Portret van Dominicus Baudius door Arnoud van Halen (collectie Rijksmuseum Amsterdam; <http://rijksmuseum.nl/nl/zoeken?q='Dominicus + Baudius' etc.>)

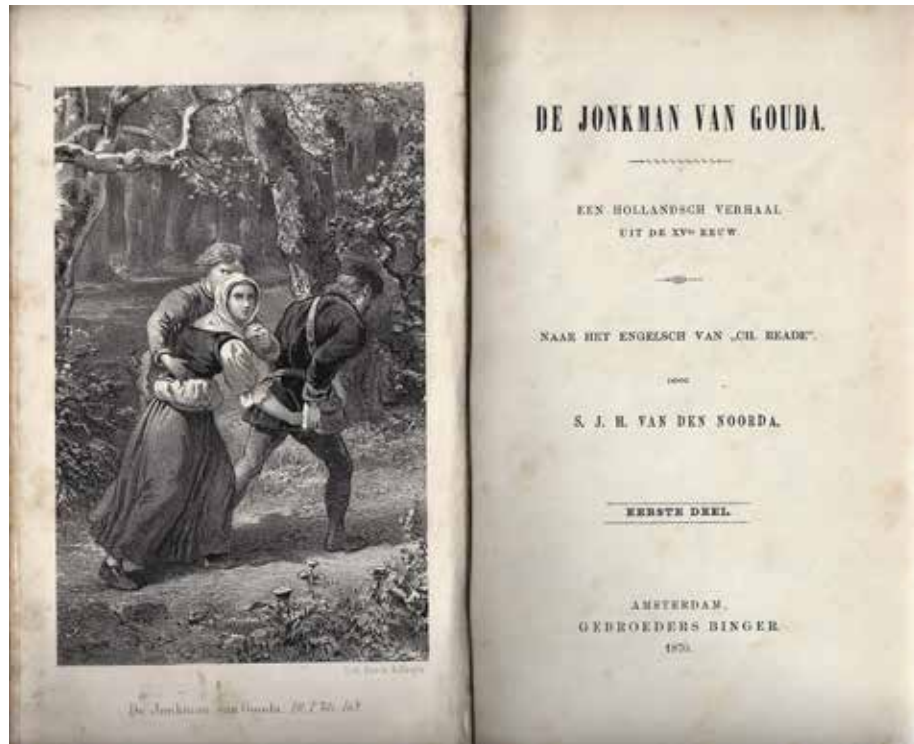
om het geloof uit te dragen. Na jaren keert hij eindelijk op doorreis naar Engeland terug in Holland om daar het graf van de dood gewaande Margaretha te bezoeken. Hij kan het graf niet vinden, maar ontwaart tijdens een door hem gehouden preek in de St. Laurenskerk in Rotterdam zijn dood gewaande geliefde. Bang dat hij de verleiding niet zal kunnen weerstaan, mijdt hij Margaretha echter en wordt kluizenaar in de buurt van Gouda. Margaretha, die inmiddels toch de grootvaderlijke erfenis heeft gekregen en nu aanzienlijke bezittingen in Gouda heeft, ontdekt echter Gerards schuilplaats en haalt hem over terug te keren naar Gouda waar hij tot pastoor is benoemd. Reade onthult aan het einde van zijn verhaal dat het grootste deel van zijn verhaal fictie is, maar dat een

6. (Londen 1915).

7. (Chicago 1938).

8. Pierre Bayle, 'Erasmus', *Dictionnaire historique et critique* (Rotterdam 1720); Samuel Knight, *The Life of Erasmus* (Cambridge 1726); John Jortin, *The Life of Erasmus* (Londen 1808).

Titelblad van eerste deel van S.J.H. van den Noorda, *De Jonkman van Gouda*. Een Hollandsch verhaal uit de XVde eeuw. Naar het Engelsch van „Ch. Reade” (Amsterdam 1870). (collectie Erasmus Genootschap Gouda, foto Bas van Beukering)

deel is ontleend aan het werk van Gerard junior die alreeds de grootste geleerde van zijn tijd werd: Desiderius Erasmus.

Feit of fictie?

Nu is duidelijk waarom René van der Schans het Erasmus Genootschap Gouda bedacht met zijn gift. Er blijven echter nog vragen over. Een van die vragen luidt of Reades stelling dat Erasmus' grootouders en ouders Goudse burgers waren op feiten berust of dat deze een product is van zijn rijke verbeelding. Een voorlopig antwoord valt te ontleen aan twee van de door Van der Schans geschonken boeken. Het eerste boek is een door C.B. Wheeler ingeleide en geannoteerde Engelse uitgave van *The Cloister and the Hearth*.⁶ In zijn inleiding stelt Wheeler (xi) dat de door Reade gememoreerde beschimelde kroniek haast wel zeker Erasmus' in 1524 geschreven *Compendium Vitae* is. Aan het eind van deze editie

wordt dat deel ervan dat relevant is voor Reades boek in Engelse vertaling weergegeven (773-774). Hetzelfde concludeert Albert Morton Turner in *The Making of The Cloister and the Hearth* (18), het tweede boek.⁷ Turner verwijst naar een herdenkingsartikel na het overlijden van Reade waarin de schrijfster vermeldt dat Reade ooit triomfantelijk de korte autobiografie van Erasmus uit zijn boekenkast trok en aan haar toonde. Wijzend op het stukje eruit waarin Erasmus het levensverhaal van zijn grootouders en ouders vertelt, merkte hij op dat dit de basis was voor zijn roman. Het probleem is echter dat de plaatsnamen Tergouw en Gouda niet in die autobiografie voorkomen. Turner voegt er echter aan toe dat dit gegeven wel te vinden is in een aantal biografieën van Erasmus die Reade consulteerde.⁸ Maar waar hadden die dat dan weer vandaan? Daarvoor moeten we wat dieper graven. De eerste bekende biografie van Erasmus werd in 1607 uitgegeven door de Leidse hoogleraar Paullus Merula. Zijn *Vita Des. Erasmi Roterodami* was een verza-

meldossier waarin voor het eerst Erasmus' *Compendium Vitae* werd gepubliceerd samen met een aantal van diens jeugdbrieven en testimonia van vrienden, tijdgenoten en latere bewonderaars.⁹

Een van die brieven was geschreven door Merula's Leidse collega Dominicus Baudius. Deze vermeldt dat Erasmus' vader Gerard een goed onderlegde burger van Gouda was afkomstig uit een redelijk goeude Goudse familie en dat Erasmus oorspronkelijk naar zijn vader werd vernoemd. Ook van hem stamt het door Reade overgenomen verhaal dat Gerard Eliasz welbespraakt was en in Gouda Praet werd genoemd. Baudius baseerde zich vermoedelijk op geruchten in deze streken die wel eens authentieke herinneringen zouden kunnen bevatten. Die geruchten over Erasmus' afkomst als zoon van een Goudse priester of pastoor en diens huishoudster waarden al eerder rond, zelfs tijdens diens leven.

We weten inmiddels dat het *Compendium Vitae* in grote lijnen klopt, maar in detail – vooral wat zijn jeugd betreft – was Erasmus niet altijd even waarheidsgetrouw. Zo weten we uit andere brieven van zijn hand dat hij een broer had, Pieter geheten, die een paar jaar ouder was en met hem samen opgroeide. Uit brieven aan hem kunnen we opmaken dat zijn moeders familienaam niet Brandt was, zoals Reade verzong, maar vermoedelijk Rutgers.¹⁰ Over de loopbaan van zijn vader zijn de laatste decennia verschillende archivale vondsten gedaan. Inderdaad blijkt zijn vader in Italië te zijn geweest waar hij als kopiist heeft gewerkt, maar dat was in de tweede helft van de jaren vijftig van de 15e eeuw, dus zo'n tien jaar voor Erasmus' verwekking en geboorte.¹¹ Van 1471 tot en met 1476 was hij onderpastoor in Woerden en van 1476 tot en met 1480 oefende hij dezelfde functie uit in Gouda.¹² Waar hij en Margaretha verbleven ten tijde van de verwekking van zijn beroemde zoon is echter nog steeds onduidelijk. Was hij toen misschien al als priester aan de Goudse Sint-Jan verbonden en was zij zijn huishoudster? Of was de band van zijn vader met Gouda veel vluchtiger dan door veel Erasmusbiografen verondersteld?

Receptie is Nederland

Terug naar Reades befaamde roman. Het voorafgaande maakt benieuwd naar de ontvangst ervan in Nederland en meer specifiek in Gouda. Werkten de verhollandste en vergoudste titels inderdaad positief op de belangstelling? Van de Engelstalige editie zijn in de jaren zestig van de 19e eeuw geen besprekingen te vinden in de toenmalige Nederlandse dagbladen en evenmin in de belangrijkste Nederlandse literaire tijdschriften van die tijd zoals *Vaderlandsche Letteroefeningen*, *De Gids* en de *Hollandsche Spectator*. Noorda's bewerking verscheen in 1870 in boekvorm en werd haast onmiddellijk vermeld in *Het Nieuwsblad voor den Boekhandel*.

Het boek verscheen in hetzelfde jaar ook als feuilleton in de krant *Het Nieuws van den Dag*. Noorda's bewerking wordt heel snel door dominee O.C.M. van Oostzee besproken in *Vaderlandsche Letteroefeningen*.¹³ Hij is lovend over dit werk dat hij in vele opzichten hoogst voortreffelijk vindt. Maar er zijn zijns inziens kleinigheden die het werk nodeloos ontsieren. Zo wemelt het van vertaal- en drukfouten. Erger is nog dat de schrijver de grofste onbekendheid laat zien met plaats en tijd. Wat onze omgeving betreft, merkt hij op dat Rotterdam in het midden van de 15e eeuw nog geen aanzienlijke koopmansstad was, zoals Reade vooronderstelt, maar een onbeduidende plaats. Wat dat betreft heeft hij zeker gelijk. Rotterdam had in die tijd slechts 5.000 inwoners en geen stemrecht in de Staten van Holland, terwijl Gouda zo'n 11.000 inwoners had en wel stemgerechtigd was. Dat Filips de Goede, Hertog van Bourgondië, Brabant en Limburg, Graaf van Vlaanderen, Holland en Zeeland enz. enz. hof hield in het Rotterdam van zijn tijd is – zo laat Reade zien – voor een romanschrijver niet ondenkbaar, maar voor een historicus onvoorstelbaar. In tegenstelling tot wat Reade dacht, kwam je in die tijd komende vanuit Gouda niet vanuit het westen Rotterdam binnen door de Schiedamse poort, maar door de Goudse poort aan de andere kant van de stad. Ook daarin had de bespreker gelijk. Verder ligt Zevenbergen niet tussen Rotterdam en Gouda. Heeft Reade zich vergist en verwisselde hij het Brabantse Zevenbergen met het Hollandse Zevenhuizen?

Of had hij voor zijn verhaal nu eenmaal nodig dat Zevenbergen tussen de twee plaatsen werd gesitueerd? Reade laat ook allerlei mensen om het minste en geringste voor een boodschap tussen Gouda en Rotterdam heen en weer reizen alsof het een kippeneindje was. Terecht merkt Van Oosterzee op dat de steden toentertijd op minstens vier uur gaans van elkaar lagen. Dat zou dan via de 's-Gravenweg zijn geweest en die was in die tijd nog niet verhard. En je zou daaraan kunnen toevoegen: via Zevenhuizen was de reis nog veel langer. De criticus besloot met de constatering dat veel van wat in het boek wordt beschreven over de rand van het waarschijnlijke is. Maar hij voegt er vergoelijkend aan toe: 'Nu, het is een roman (...) en in vele opzichten een uitmuntende'. Vermeldingen van Noorda's vertaling en bewerking vinden we in de jaren erna nog sporadisch terug in het *Algemeen Handelsblad* (1875), de *Leeuwarder Courant* (1882) en het *Rotterdamsch Nieuwsblad* (1883).

Toen in 1913 een nieuwe vertaling verscheen, werd deze van de belangrijkste literaire tijdschriften alleen in *De Tijdspiegel* besproken door de romanschrijfster Elise Soer.¹⁴

Haar kritiek op de historische accuraatheid was veel milder. Zij verwees slechts naar Busken Huets *Land van Rembrand* waar een ander beeld van de ouders van Erasmus wordt geschilderd, namelijk de vader als een dorpspastoor uit de buurt van Gouda die bij zijn huishoudster twee kinderen had verwekt. Verder was zij lovend. Zij besloot haar bespreking als volgt: 'Zeker, dit

9. Over de verschillende Leidse uitgaven van Erasmus' *Compendium Vitae*: Paula Koning, 'De twee levens van Erasmus in Leiden. Petrus Scriverius en Paullus Merula als biografische beeldvormers' in: *De Zeventiende Eeuw. Cultuur in de Nederlanden in interdisciplinair perspectief* 27, 2011, nr.1, 37-48.

10. Albert Hyma, *The Youth of Erasmus* (Ann Arbor 1930).

11. G. Avarucci, 'Due codici scritti da 'Gerardus Helye' padre di Erasmo', *Italia medioevale e umanistica* 26, 1983, 215-255.

12. Koen Goudriaan, 'Erasmus en Gouda: een vluchtige relatie' in: *De Schatkamer. Regionaal Historisch Tijdschrift Midden-Holland*, 31, 2017, nr. 3, 38-43; Koen Goudriaan, 'New Evidence on Erasmus' Youth', *Erasmus Studies*, 39, 2019, 184-216.

13. 1871, 347-350.

14. 1913, 282-284.

Titelblad eerste deel van Charles Reade, *De Pastoor van Terkouw*. Een verhaal uit de middeleeuwen (*Nijkerk* 1913). (collectie Erasmus Genootschap Gouda, foto Bas van Beukering)

boek is vol goed geschreven tooneelen in een stijl en geest, die vaak aan Erasmus' Zamen spraken herinnert, ook waar die er niet aan zijn ontleend; dit zij den auteur tot zijn eer gezegd'. Korte en positieve besprekingen kreeg de nieuwe vertaling ook in een lange reeks protestantse tijdschriften zoals *Nil desperandum Deo duce: orgaan van het studenten-corps van de Vrije Universiteit* (12-09-1913), *De vriend van oud en jong: christelijk en we-*

tenschappelijk weekblad (3-06-1914), *De school met den Bijbel* (9-10-1913), *De bazuin: gereformeerde stemmen uit de Christelijke Afgescheidene Kerken* (6-02-1914) en *Ons tijdschrift: christelijk letterkundig maandblad* (begin 1914). Vermoedelijk was die aandacht te danken aan de door Reade geleverde kritiek op de praktijken in de laat-middeleeuwse katholieke kerk en bood het boek eens te meer een rechtvaardiging voor de reformatie.

Receptie in Gouda

Tot slot de vraag: Hoe werd er in Gouda op de twee vertalingen gereageerd? Het antwoord stelt teleur: we weten het niet. In de collectie van Bibliotheek Gouda ontbreken zowel het Engelstalige origineel als de twee Nederlandse vertalingen. In de Librijecollectie van het Streekarchief Midden-Holland bevindt zich alleen de tweede vertaling uit 1913, *De Pastoor van Tergouw*, (plaatsnummer 504 C 18-19). Maar... die is pas in 1981 verworven! In de *Goudsche Courant* is in het jaar en de jaren na het verschijnen van het origineel en van de Nederlandse vertalingen geen vermelding, laat staan bespreking te vinden. Terwijl er bijvoorbeeld wel advertenties in staan voor vertalingen van romans van Engelse tijdgenoten als Anthony Trollope, George Eliot en William Makepeace Thackeray. Ook blijkt in het archief na uitgebreid zoeken geen verdere aanwijzing te vinden. Maar dit wordt misschien veroorzaakt door gebrek aan bronnen. De archieven van in die tijd florerende Goudse leesgezelschappen als Per Aspera ad Astra, Elck wat Wils of Concordia zijn immers niet, of slechts fragmentarisch overgeleverd. Hoe valt dit (ogenschijnlijke) gebrek aan belangstelling te verklaren? Een eerste hypothese luidt dat de toenmalige Gouwenaars al die tijd onwetend zijn geweest van het bestaan van dit boek. Gezien de publiciteit in sommige Nederlandse dagbladen en tijdschriften lijkt die hypothese te moeten worden verworpen. Voor een tweede hypothese moeten we te rade gaan bij Sir Arthur Conan Doyle, *The Memoirs of Sherlock Holmes*. Een van de verhalen in die bundel is *The Silver Blaze*.¹⁵ Het handelt over het in de nacht verdwijnen van een beroemd renpaard en de moord op de trainer ervan. Sherlock Holmes lost de zaak op door

de aandacht van de politie te richten op het feit dat de waakhond die nacht *niet* blafte. Hij concludeerde uit dit negatieve feit dat de bandiet een goede bekende was van de hond. Wat wordt hiermee gesuggereerd? Dat de Gouwenaars sinds het verschijnen in 1714 van Walvis *Beschrijving der stad Gouda* zo bekend waren met het wel en wee van de ouders van hun beroemde stadgenoot dat ze een beetje blasé geworden zich verwaardigden om *geen* aandacht aan Reades befaamde boek en de twee Nederlandse vertalingen te besteden. Ook dat lijkt weinig waarschijnlijk. Tot slot een laatste hypothese. Tussen de publicatie in 1845 van het artikel 'De geboorteplaats van Erasmus' van de Goudse predikant M.A.G. Vorstman en de grootse Goudse herdenking van de sterfdatum van Erasmus in 1936 was de belangstelling voor Erasmus en diens ouders weggeëbd.¹⁶ ¹⁷ Die hypothese lijkt plausibeler. In 1924 publiceerde Johan Huizinga zijn inmiddels beroemde biografie van Erasmus. Hierin beschreef hij Erasmus als een erfflater van onze Europese beschaving en een historische figuur wiens werking inmiddels was afgelopen. 'Hij heeft zijn werk gedaan en zal niet meer tot de wereld gaan spreken', stelde hij.¹⁸ In 1936, toen werd herdacht dat Erasmus 400 jaar geleden was overleden, moest Huizinga echter zijn ongelijk erkennen.¹⁹ 'De wereld', zo betoogde hij, 'heeft zich inmiddels in menig opzicht zo heftig en bot tegen de Erasmiaanse geest gekeerd, dat Erasmus weer als een morele wegwijzer wordt gezien die nog steeds iets belangrijks tot ons te zeggen heeft.' Was dit besef ook in Gouda in 1936 doorgedrongen? Wie het weet, mag het zeggen.

15. Sir Arthur Conan Doyle, *The Complete Sherlock Holmes Short Stories* (Londen 1976), 395-432.

16. *Nederlandsch Archief voor de Kerkelijke Geschiedenis* 15, 1845, 233-239.

17. Paul H.A.M. Abels, 'Der Goude eigend haar den grooten Erasmus toe'. Locale toe- en ont-eigeningsprocessen rond een Europees icoon van geleerdheid' in: *Tidings van die Goude*, 24, 2006, 117-130.

18. J. Huizinga, *Verzamelde Werken*, (Haarlem 1950), 6, 181.

19. Zie hiervoor zijn gedenkrede in Bazel en Rotterdam, Huizinga, *Verzamelde Werken*, 6, 204-234.

Sefa van Leeuwen-Marinč

Gouwe Verhalen is een serie interviews met mensen die het verleden van Gouda zelf hebben beleefd.

Gert Jan Jansen

‘Dus je had gehoord dat ik uit Hongarije kom? Toen dacht je zeker dat ik hier in 1956 als vluchteling was gekomen? Maar zo is het niet. Ik kwam in 1926 voor het eerst in Gouda, dertig jaar eerder. Sinds 1932 woon ik in Gouda, nou ja, voor mijn gevoel dan. Ons huis stond aan de Wethouder Venteweg en die lag toen in de gemeente Reeuwijk.’

Sopron

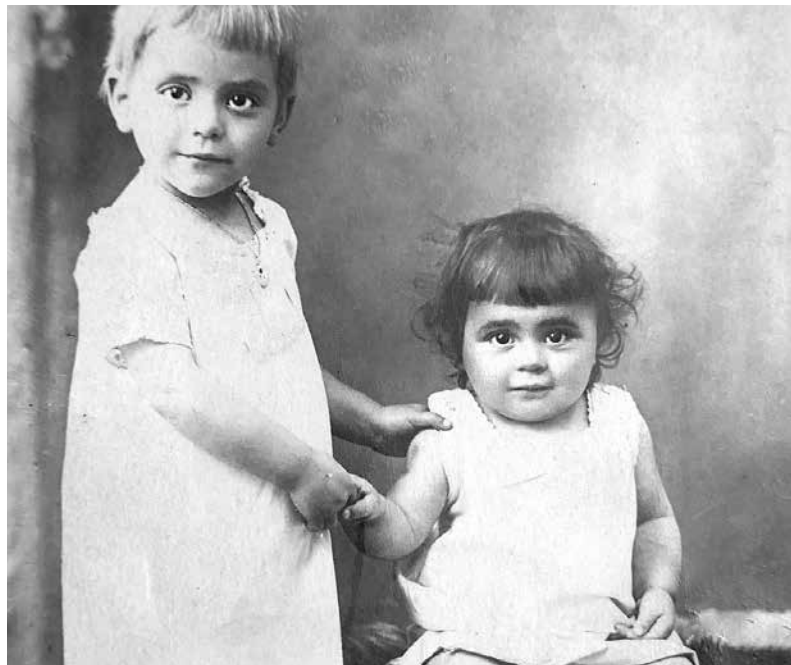
‘Ik ben op 24 maart 1918 geboren in Sopron, een stadje in Hongarije, pal aan de grens met Oostenrijk. Jožefa Marinč is mijn geboortenaam. Jožefa is afgeleid van Jozef en misschien weet je het: maart is Jozefmaand. Ik was de jongste van vier. Mijn oudste zus heette Agnes, dan kwam broer Leopold – roepnaam Poldi – mijn zus Maria Mici en dan ik. Agnes en Poldi waren negen en zeven jaar ouder, Maria Mici twee. Wij waren geen Hongaren, maar Slovenen. Slovenië hoorde in die tijd tot het Koninkrijk Hongarije. De naam Marinč kom je rond Ljubljana vaker tegen. In 1918 was het einde van de Eerste Wereldoorlog en zeker in dat gebied was de verwarring groot. De Hongaars-Oostenrijkse dubbelmonarchie viel uit elkaar; nieuwe grenzen moesten nog getrokken worden en de inwoners hadden het slecht. Maar ja, ik was een baby en kan me daar niets van herinneren. Sopron was een prachtige historische stad, groter dan Gouda in die tijd, met veel kenmerken van het Habsburgse rijk. Mijn vader heb ik eigenlijk niet gekend. Hij was artillerist in het Hongaarse leger, zo staat op zijn grafsteen in Sopron. Hij is in mijn geboortjaar door ziekte overleden. Toen

Sefa van Leeuwen-Marinč (1918)

Sefa van Leeuwen-Marinč (foto: Nico J. Boerboom)

Sopron 1918: Jožefa Marinč (rechts) met zus Maria Mici (collectie-Van Leeuwen-Marinč)

Graf van vader Jakob Marinč in Sopron (collectie-Van Leeuwen-Marinč)

stond mijn moeder met vier kinderen er alleen voor. Ze probeerde met groente en fruit wat te verdienen op de markt, maar veel inkomsten zullen er niet geweest zijn. Toch gingen we gewoon naar school. Mijn broer zat zelfs op het gymnasium. Ik ging naar de Ursulinnen in de Klostergasse. Moeders motto was: hard werken, niet zeuren, helpen en geholpen worden. Helpen waar mogelijk; geholpen worden waar nodig. Ik heb dat overgenomen. Maar ik moest ook leren vechten. Ik was de jongste en de kleinste; naar mij werd anders niet geluisterd.’

Met de Kinderliga naar Gouda

‘Moeder had in Sopron veel vrienden die wisten hoe ze ervoor stond en die haar wilden helpen. Zo had iemand gehoord van de Hongaarse Kinderliga die kinderen uit voormalig oorlogsgebied voor twee maanden naar Nederland haalde om aan te sterken. Ze adviseerde mijn moeder om haar jongste dochter aan te melden. Of ik er echt slecht aan toe was, weet ik niet en mij werd niets gevraagd. Voor mijn moeder was het een lastenverlichting.

In de zomer van 1926 kreeg ik een koffertje in handen en een koord om mijn nek. Op het label stond mijn naam en die van het gastgezin waar ik twee maanden naartoe zou gaan. Zo kwam ik in Gouda aan met de trein. Op het perron was het een drukte van jewelste. Allerlei mensen doken op mijn naamkaartje tot een dame riep: “Jan, die is van ons!” Het was mevrouw Bertels. Haar man dreef – wat toen heette – een Nutriciawinkel op Kleiweg 8, op de hoek van de Sint-Anthoniestraat. Een groot pand; je kent het wel, het is nu wit. Dameskledingzaak Anna van Toor zit erin. De familie Bertels woonde boven de winkel. Ze hadden zeven kinderen. Er moet nog een foto zijn dat ik met mevrouw Bertels richting Markt loop. Meneer Bertels verkocht Nutricia -babyvoeding. Die producten waren toen in opkomst. Hij reed met een bakfiets met een mand voorop om ze rond te brengen. Mevrouw Bertels zelf voerde een zaak in baby-artikelen.

Hoe dat was als achtjarig meisje in een vreemd land, waar een vreemde taal werd gesproken? Tja, ik nam het zoals het kwam. Voor mijn gevoel werd ik erg verwend door mevrouw Bertels. Het eten was prima en ze liet gelijk een jurkje voor mij naaien. Met dochter Annie Bertels werd ik levenslang vriendin. Via de familie Bertels kwam ik weer in contact met mevrouw Jaske. Die speelde een belangrijke rol toen het erom ging of het bij een eenmalig bezoek aan Gouda zou blijven. De familie Jaske was een gegoed rooms-katholiek middenstandsgesin. Ze hadden meerdere panden in de Sint-Anthoniestraat. Sigaren en snoep verkocht hij, maar misschien was meneer Jaske ook wel grossier. Het was in elk geval duidelijk dat ze er financieel goed voorstonden. Meneer Jaske had overigens niet veel te vertellen; de wil van mevrouw Jaske was wet. Ze hadden vier man personeel. Als een van de weinigen in Gouda had Jaske al een auto. Als de bisschop in Gouda op bezoek kwam, werd de auto opgepoetst om de prelaat af te halen bij het station.’

Overkomst met het hele gezin

‘Mijn verblijf van twee maanden in Gouda moet iedereen goed zijn bevallen. Het was de aanloop naar emigratie in stappen van het hele gezin. Hoe het precies ging, weet

Het naar Gouda overgekomen gezin Marinč laat in 1932 een familiefoto maken bij Lux op de Kleiweg: v.l.n.r. Maria Mici, Sefa, Poldi, moeder en Agnes (collectie-Van Leeuwen-Marinč)

ik niet meer. Ik ben slecht in jaartallen en er is niemand meer aan wie ik het kan vragen. Het zal twee jaar later geweest zijn dat ik opnieuw naar Gouda kwam. Nu niet via de Kinderliga, maar betaald door mevrouw Jaske, maar weer in huis bij mevrouw Bertels. Mijn oudste zuster Agnes ging ook mee, want zij kon als naaister in dienst komen bij mevrouw Bertels. Na een paar maanden ging ik terug naar Sopron en daarna bleek mijn zus niet goed te kunnen wennen in Nederland. Tussen Agnes, mijn moeder en mevrouw Bertels werd correspondentie gevoerd over de vraag hoe het verder moest. Dat kon in het Duits, want dat was in Sopron zo'n beetje onze tweede taal, terwijl mevrouw Bertels zich er ook in kon uitdrukken. Agnes wilde niet alleen in Gouda blijven. Het idee werd geboren dat mijn moeder en de vier kinderen allemaal naar Nederland zouden komen. Dat is in 1932 gebeurd. Het jaartal stond me niet meer bij, maar jij zag het in de papieren van mijn overleden zus. De dames Bertels en Jaske hadden de taken weer verdeeld. Mevrouw Jaske betaalde de verhuizing en mevrouw Bertels huurde voor ons een huis in een rijtje aan de Wethouder Venteweg. Ik denk het vierde van de hoek aan de kant van de Breevaart. Het werd vol gezet met spullen die door rooms-katholieke gezinnen waren geschonken. Zoals gezegd, het lag niet in de gemeente Gouda, maar twintig meter over de gemeentegrens met Reeuwijk. Als

vreemdeling moesten wij ons regelmatig melden aan de Raadhuisweg. Het lukte ons allemaal om werk te vinden, waardoor we samen de huur op konden brengen. Moeder als werkster en Agnes als naaister. Poldi was kleermaker van beroep en ging aan de slag bij een zwager van mevrouw Bertels aan de Zeugstraat: flanel knippen waar hemden van gemaakt konden worden. Maria ging werken in de wasserij van Van Straaten aan de Graaf Florisweg. Zelf kon ik kindermeisje bij de familie Jaske worden.

Voor ik daarover verder ga, wil ik vertellen dat we al snel te maken kregen met een grote tegenslag. Een jaar na onze overkomst kreeg moeder longontsteking. Ze kwam zo lang in het Jozefpaviljoen te liggen dat we alle nonnen bij naam kenden. Moeder is zelfs nog naar Lourdes geweest, maar het was te laat. Ze stierf. Toen moesten die vier jeugdige Hongaren zichzelf redden. We zijn weer opgeveerd. Het lukte om genoeg te beleven aan gewone dingen: kaarten, zingen, fietsen, verjaardag vieren en met elkaar lachen. Op ons mondje gevallen waren we niet. Enige taalvaardigheid moeten we gehad hebben, want behalve in de beginperiode, heeft niemand van ons problemen gehad met de Nederlandse taal. We zijn een paar keer verhuisd. Eerst naar Achter de Vismarkt, toen naar Kleiwegstraat 11, een klein huis, waar nu kledingzaak Bibliss is. Inmiddels had Agnes verkering gekregen en ging ze trouwen. Ook Poldi trouwde. Hij ging in de Sophiastraat wonen en trok later naar Den Haag waar hij een mooie kleermakerszaak opbouwde. Maria en ik gingen bij Agnes en haar man Nic inwonen, terug naar de Wethouder Venteweg, maar nu in een groter huis aan de overkant, naast het café van haar schoonouders. Vanuit dat huis zijn Maria en ik getrouwd. Maria Mici trouwde met Koos van Buren, conciërge op de Julianaschool. Daar hebben we leren tafeltennissen. Ze hebben aan de Koekkoekstraat gewoond. Maria werd weduwe en ging in 1993 in de Zuidrandflat wonen. Wat jammer dat ze al in 1997 overleed.'

Aan het werk

'Terug naar mijn eigen ontwikkeling. In 1932 werd ik dus kindermeisje bij de familie Jaske. Zeven dagen per week

moest ik zorgen dat de kinderen waren aangekleed, te eten kregen, naar bed gingen en naar school of naar de kerk. Daarmee verdiende ik een rijksdaalder in de week. Ze zaten allemaal op de Aloysiusschool in de Spieringstraat. In die tijd werd ik nog wel eens vanwege mijn taal uitgelachen of gepest. Een meester van die school heeft me toen geholpen. Hij zei dat ik Nederlandse boeken moest gaan lezen, jongensboeken zoals over Winnetou. Dat heeft me geholpen. De kinderen van Jaske waren aardig verwend. Ik ruimde 's avonds al het speelgoed op en als ik dat gedaan had, kwam het voor dat ze de kast weer leeghaalden en alles op de vloer gooiden. Als ik dan boos werd, zeiden ze: 'Ja, maar Sefa, daar ben jij toch voor?' Op een bepaald moment was ik het zat. Toen heb ik tegen mevrouw Jaske gezegd dat ik ermee stopte. Ze zei: "Als ik dit er nou bijgeef (ze had een rijksdaalder in de hand) blijf je dan, want ik kan je niet missen." Ik durfde geen nee te zeggen. Op een bepaald moment ben ik toch gegaan. Mijn tweede betrekking was bij Wasserij Daelmans aan de Fluwelensingel. Daar moest ik schoongoed opvouwen. Voor minder uren werk kreeg ik meer geld. Van Daelmans ging ik naar slagerij Nibbering in de Keizerstraat. Geen aangenaam werk. Van iedereen die daar werkte zaten de kleren vol bloed of slachtafval. Die moest ik dan wassen. Betere herinneringen heb ik aan mijn tijd bij aannemer De Wilde op Kattensingel 85; zeg maar de oude Bram. Dat was in de oorlog. Ik werd vriendin van dochter Annie de Wilde, de zus van Jan. Even een anekdote: Op de singel was de Ortskommandantur. Er waren Duitse soldaten die zich poedelnaakt uitkleedden en in de Kattensingel sprongen om te zwemmen. Daar stonden Annie en ik een keer naar te kijken, toen moeder De Wilde ons ontdekte: "Wat staan jullie daar naar naakte mannen te kijken. Zijn jullie gek geworden?"

Nic van Leeuwen, de rijwielzaak en het gezin

'Om het verhaal op mijn man te brengen moeten we terug naar de Wethouder Venteweg. Tegenover het huis daar, op de andere hoek waar later T&D Doe Het Zelf kwam, was Café Van Leeuwen. Achter het café werd het De Kieteltuyn genoemd. Daar waren allemaal hokjes

Portretfoto Sefa, circa 1939 (collectie-Van Leeuwen-Marinč)

waar jongelui dicht bij elkaar konden zitten. Af en toe kwam dan opa van Leeuwen met een zaklantaarn langs om te vragen wat ze wilden bestellen. Of het daar begonnen is, weet ik niet, maar mijn oudste zus Agnes had verkering met zoon Nic van Leeuwen en ging met hem trouwen. Achter het huis had Nic een fietsenwerkplaats, maar geen winkel. De zus van Nic, Alie van Leeuwen, werd mijn vriendin. Bij Café van Leeuwen heb ik leren biljarten, maar ik leerde ook de knecht van Nic van Leeuwen kennen. Die heette – je gelooft het niet – ook Nic van Leeuwen. Zijn vader had een bakkerij aan de Nieuwe Gouwe. Die tweede Nic van Leeuwen repareerde graag motoren en daar was ik gek op. Op een dag zou hij op de motor naar Breda, naar oom Jan in het klooster. Ik denk dat het zwager Nic is geweest die toen de hint heeft gegeven. "Sefa, is dat niets voor jou, om een keer mee te rijden?" Zo is het begonnen.

We zijn getrouwd in 1944. Toen begon mijn leven in, naast en boven de rijwielzaak aan de Ijssellaan/hoek Martenssingel. Dat pand was in 1927 nieuw gebouwd als winkelhuis met twee bovenwoningen en een benedenwoning. Mijn schoonmoeder heeft het op enig moment

Trouwfoto Sefa Marinč en Nic van Leeuwen 1944 (collectie-Van Leeuwen-Marinč)

gekocht voor Nic. Eerst woonden we beneden aan de kant van de IJssellaan en was het boven verhuurd. Na een verbouwing gingen we boven wonen. Mijn rol was vooral in huis – er kwamen drie kinderen – maar in de zaak moest ik bijspringen. Dan werd er door het trapgat om assistentie geroepen. Tot mijn taak hoorde het inrichten van de etalages. Op zaterdag stond ik in de winkel om af te rekenen met klanten die ‘op de pof’ hadden gekocht. Die kwamen elke week een rijksdaalder brengen. In het begin was mijn taalgebruik nog niet helemaal in orde. Als ik ‘fiets’ wilde schrijven, moest ik dat eerst hardop zeggen met twee lettergrepen: ‘fi-ets’ Anders kon ik het niet. In eerste periode had ik nog een bijzondere opdracht: het brengen en meenemen van banden bij de Utrechtse Bandenonderneming. Als het loopvlak van een band kaal geworden was, kon je dat laten recoveren; zogenaamde Carrier-banden. Met een kale band om de nek stapte ik dan op de motor om met een gerecoverde band terug te komen. De drie kinderen werden allemaal op een andere plek geboren: Trees in 1945 thuis, Peter in 1946 in de Montagne-kliniek en Ron in 1950 in het Jozefpaviljoen. Kerkelijk was ik eerst bij de Gouwekerkparochie geweest, maar toen we aan de Martenssingel woonden, vielen we automatisch onder de Kleiwegkerk. De zaken gingen goed. In 1963 is de winkel uitgebreid. Brom- en motorfietsen kwamen erbij.’

Andere activiteiten

‘Hongarije was ons belangrijkste vakantie-land. In het begin was het belangrijk om spullen mee te nemen, want na de oorlog is het land lang armoedig geweest. Mijn man ging er later ook op de fiets naartoe. Dat heeft in 1969 in een Hongaarse krant gestaan. Familie in Sopron had ik toen al lang niet meer. Voor zover niet overleden, waren ze verhuisd naar Boedapest.

De Hongaarse opstand van 1956 leverde nieuwe contacten op. Er kwamen vluchtelingen naar Nederland en wij werden gevraagd als tolk. Bij mijn trouwen had ik de Hongaarse nationaliteit laten vallen, maar waarschijnlijk was dat nog niet weggelakt in de bevolkingsadministratie. Zowel Poldi, Maria als ik deden mee aan het programma voor Hongaarse vluchtelingen dat werd opgezet door het Gouds Centrum voor Vluchtelingenhulp. Voor het eerst kreeg ik volwassen Hongaarse vrienden buiten de familie om. De mannen gingen werk zoeken en dan ging ik mee op sollicitatiegesprek, terwijl Poldi hielp met de paperassen. Ik vond het heel leuk om mijn moeders

Sefa van Leeuwen-Marinč (rechts) doet in 1946 mee aan een motortocht, hier bij de Julianasluis (collectie-Van Leeuwen-Marinč)

taal op te pakken, die ik alleen als kind had gesproken.

Ondertussen waren we ook buiten de zaak actief. Vlak na de oorlog gingen we er vaak met de motor opuit. Van sociëteit Concordia was ik lid geworden via mevrouw Bertels. Ik ging naar alle toneelvoorstellingen, muziek- en dansavonden. Toen we getrouwd waren heb ik Nic gezegd dat hij ook lid moest worden, zeker om te leren dansen. Wat heb je nou aan een man die niet kan dansen? Het was altijd gezellig. Het verkleden met carnaval bijvoorbeeld. We hebben wel eens gewonnen als ‘Goudse kaarsen’ met pakjes gemaakt door Nel de Vroom. Bij Concordia waren eigenlijk alle rooms-katholieke zakenmensen aangesloten. Met Jan Hogenelst als grote inspirator was er altijd iets te doen.

Later sloot ik me aan bij de NVVH, de Nederlandse Vereniging van Huisvrouwen, waar fanatiek aan klaverjassen werd gedaan. Riet Steenland werd een vriendin. Die kon niet autorijden, daar vroeg ze mij voor, ook als invalster bij het klaverjassen. Velocitas, de gymnastiekvereniging, mag ik niet vergeten, waar iedereen enthousiast naartoe ging toen ‘Spekkie’ daar de leiding had. Later ben ik overgegaan naar DONK. De Houtmansconcerten, wanneer zijn die begonnen? Prachtig altijd. Als ik kan, ga ik erheen en dan word ik verwelkomd of ik naaste familie ben.’

Uit de zaak

‘Van de kinderen was het Peter die interesse had om de zaak voort te zetten. We gingen ons voorbereiden op de volgende levensfase door een huis te kopen aan de Goudseweg. Daar zouden we gaan wonen als Nic 65 was. Dat is anders gelopen. Op een van zijn grote fietstochten werd Nic aangereden, notabene ‘s morgensvroeg in Joegoslavië. Hij kreeg een dwarslaesie. Grote paniek hier. We deden alles om Nic zo snel mogelijk naar Gouda te krijgen. Pas daarna realiseerden we ons dat hij in een rolstoel moest zitten, dat hij niet langer de trap op kon. De huurders van ons huis aan de Goudseweg moesten we vertellen dat we het huis zelf nodig hadden. Er zijn tekeningen gemaakt voor een verbouwing, zodat alles gelijkvloers kwam, maar dat plan kwam er niet door. Het zou

Familiefoto gezin Van Leeuwen-Marinč circa 1956 met de kinderen v.l.n.r. Peter (1946), Ron (1950) en Trees (1945) (collectie-Van Leeuwen-Marinč)

qua hoogte te veel afwijken van de rest van de straat. Bij de gemeente opende iemand ons de ogen door te vragen waarom we niet nieuw gingen bouwen. Het was maar deels onderheid en slecht onderhouden. Aanemer De Wilde heeft in 1982 een huis neergezet dat was afgestemd op onze noden. Alle voorzieningen beneden, maar voor mij een werkkamer boven, open naar de benedenverdieping, zodat Nic en ik altijd contact hadden. Het lukte Nic om met een electrocar te rijden, waar de rolstoel in kon. Het heeft minder lang geduurd dan had gekund. Door de verlamming moest hij plassen via een katheter en die moest af en toe vervangen worden. Daarbij is een keer in het ziekenhuis iets niet goed gegaan. In

Voormalige rijwielzaak Van Leeuwen Tweewielers in 2020 (foto Gert Jan Jansen)

Etalage rijwielzaak Van Leeuwen, circa 1955 (foto J.M. van Buuren)

april 1986 is Nic begraven op de r.-k.-begraafplaats aan de Graaf Florisweg.

Zoon Peter is dus verdergegaan met de zaak. Veel Gouwenars zullen hem kennen. Hij stond bekend als een groot fietser en een bekwaam fietsenmaker. Hij heeft nog een keer verbouwd en zei toen – in 1987 – “Jammer dat vader de heropening niet heeft meegemaakt.” Met zijn vrouw ging het helaas niet goed. Hij kwam alleen te staan. Omdat er geen opvolger was, heeft hij de zaak op een bepaald moment verhuurd aan de gebroeders Thiers. Die hebben later eigen zaken opgezet en daarmee kwam er een eind aan Van Leeuwen Tweewielers. Er waren geen andere geïnteresseerden en nu heeft Peter er een soort museum van oude fietsen van gemaakt.

Hij woont zelf boven, maar het fietsen is nog steeds zijn hobby. Hij is pas terug van een tocht van drie maanden. Fijn dat hij weer in de buurt is.’

Slot

‘En dan wil je weten hoe je zo oud kunt worden en toch levendig zijn? Daar is geen recept voor. Altijd hard werken is in elk geval belangrijk, maar ook vriendelijk en behulpzaam zijn en niet blijven piekeren over dingen waar je toch niets aan kunt doen. Geholpen worden waar nodig. Daarom woon ik nog zelfstandig. Je lichaam moet meewerken en dat heb je niet helemaal in de hand. Ik ben altijd sportief geweest: gymnastiek, wandelen, ta-

feltennissen en dansen, maar het is niet zo dat ik geen ziektes heb gekend. Voor de oorlog heb ik veertien dagen in het ziekenhuis gelegen voor een blindedarmontsteking. De darmkanker later was van een andere orde. Maar op een bepaald moment is het voorbij en ga je over tot de orde van de dag. Op deze leeftijd wil je niet al te veel gedoe meer. Daar past een week bij met een vaste structuur. Op maandag is het klaverjassen bij de NVVH een vast element. Daarvoor ga ik naar de Ajourboerderij aan de Bloemendaalseweg. Ik rij niet meer zelf, maar ga met de 65+-taxi. Op vrijdag speel ik bingo bij de KBO op het Aalberseplein. En als er iets te doen is bij Concordia, ben ik van de partij.

Ben ik nou een Hongaarse of een Nederlandse? Zoals ik hier zit ben ik een Nederlandse vrouw, een beetje klein van stuk misschien, maar weinig doet aan Sopron denken. Het is zeker zestig jaar geleden dat iemand aan me vroeg of ik uit een ander land kwam. Maar zodra ik iets Hongaars lees of hoor, kan ik me weer Zefi voelen. Ik zing meteen mee, benieuwd of ik de woorden nog ken. Maar ook Duitstalige liedjes als “Mei Muatterl war a Weanerin” kan ik zo uit mijn herinnering opdiepen.

Ik hou een plakboek bij. Daarin komt alles wat ik lees over verenigingen waar ik bij was of over mensen die ik ken. Alle krantenberichten over de fietsenzaak zitten erin, maar ook over Velocitas en meneer Spek, over Concordia en Jan Hogenelst en over Bram en Jan de Wilde. Ook berichten over schaatser Ted-Jan Bloemen knip ik uit, want zijn vader was onze huisarts. Alle dingen dus die me na aan het hart liggen. Daar horen ook berichten bij over de oudste inwoners van Gouda. Een paar maanden terug ben ik naar Den Bosch geweest voor een bijeenkomst van honderdjarigen. Daar is het boek van Anki Leene *Lang zal ik leven* uitgereikt, met 66 portretten van 99-jarigen. Daar sta ik ook in. Ik geniet ervan om oud en gezond te zijn. Stiekem hoop ik een keer als oudste van Gouda in de krant te staan. Maar ik weet dat het opeens gedaan kan zijn met die gezondheid. Weet je wat Maria Mici op de rouwkaart liet zetten? “Voor wie achterblijven: Treur niet om mij, die gelukkig is gestorven.” Daar ben ik het mee eens.’

Sefa van Leeuwen-Marinč, 2020 (foto Nico J. Boerboom)

Auteurs

Jean-Philippe van der Zwaluw is econoom, onderzoeker en schrijver. In 2016 verscheen bij Die Goude zijn biografie over Anna Barbara van Meerten-Schilperoort onder de titel De kroon van Gouda.

Paul Abels is historicus en redacteur van dit tijdschrift.

Wil Arts is emeritus hoogleraar sociologie en voorzitter van het Erasmus Genootschap Gouda. Jan Willem Klein is neerlandicus, oud-beheerder van de bibliotheek en cartografische collecties van het Streek Archief Midden-Holland en bestuurslid van het Erasmus Genootschap Gouda.

Gert Jan Jansen is vicevoorzitter van Die Goude en hoofdredacteur van de Nieuwsbrief. Tevens is hij medewerker voor de rubriek 'Gouwe Verhalen'.

Agenda

LEZINGEN 2020

- 7 september **Lezing i.s.m. Open Monumenten Dag**
- 12 oktober **Jacobus Blauw, Gouds patriot**
Tanja Wassenberg
- 23 november **Industrieel erfgoed in Gouda**
Fred Pieters

Zie voor verdere informatie de website www.diegoude.nl en de Nieuwsbrief

Tidinge

TIJDSCHRIFT VAN DE HISTORISCHE VERENIGING DIE GOUDE

Dr. Jan Bleuland, man van de Verlichting	44
Jean-Philippe van der Zwaluw	
Verliezers op een voetstuk	54
Dominee Poppius en zijn vrouw Françoise van Wassenhove	
Paul H.A.M. Abels	
'De Jonkman van Gouda', 'De Pastoor van Tergouw'	66
en de hond die niet blafte	
Wil Arts m.m.v. Jan Willem Klein	
Gouwe Verhaal: Sefa van Leeuwen-Marinč	75
Gert Jan Jansen	